

KUTADGU BİLİĞ'DE ÇOCUK EĞİTİMİ

(Türk Eğitim Tarihi Açısından, Eğitimin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme)

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ*
Öğrt. Görv. Şemseddin KOÇAK**

Öz: Siyasetname, İslam edebiyatında idarecilere yöneticilik sanatına dair bilgiler veren eserlerin genel adıdır. Kutadgu Bilig'in de genelde bir "siyasetname" olduğu kabul edilegelmiştir. Esasen bu sınırlandırıcı kanaat, Kutadgu Bilig'in Türk tefekkür tarihindeki yerini ve etkisini kavramada, son dönemlerde yapılan birkaç çalışma istisna edilirse, belirleyici de olmuştur. Oysa Kutadgu Bilig'in sadece bir siyasetname olmadığı çok açıktır.

Kutadgu Bilig, Türk-tefekkürünün önemli bir kesitini doldurabilecek vasıfları haiz bir "klasiktir". Öyle ki, eserin müellifi Yusuf Has Hâcib, eserinde teşekkül ve İslamlaşma asırlarına ait birikimi ve devrindeki fikir akımlarını dört "mecazî/metaforik" şahsiyet üzerinden akıcı bir üslupla gün yüzüne çıkarır.

Eserin "mesnevi" tarzında inşa edilmesindeki ayrıcalık, tercih edilen usulün birtakım şekli kolaylıklar sağlamasından öte, en küçük parçada dahi anlam bütünlüğü veren bir "manzum" olarak tasarlanmasında aranmalıdır. "Manzum" eserlerde özellikle toplumsal konulara ağırlık verilmesi yanında, bunların eğitici ve öğretici oldukları da unutulmamalıdır.

Bu çalışmada Kutadgu Bilig, ilk defa Türk eğitim tarihi açısından "eğitimin öğeleri" bağlamında daha çok "çocuk eğitimi" ile sınırlandırılarak bir çözümlemeye, değerlendirmeye ve yapılandırılmaya tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Türk Eğitim Felsefesi, eğitimin öğeleri, çocuk eğitimi.

CILDE EDUCATION IN KUTADGU BILIG

Abstract: Siyasetname (book of government) is the common name of the works giving information about governorship art to the governors in Islamic literature. It has been held all along that Kutadgu Bilig is generally a book of government. This classifier opinion, indeed, has been determinative in realizing of the place and influence of Kutadgu Bilig in the history of Turkish thought, except several studies recently. Yet, it is extremely clear that Kutadgu Bilig is simply not a book of government.

Kutadgu Bilig is the classical one possessing qualifications to fill the significant gap in the Turkish thought. In fact, Yusûf Khâss Hâjib, the writer of the book, brings to light, in his book, experience of the institution and islamization periods and movements of thought in his period via four "metaphoric" characters in a flowing style.

Geliş tarihi: 12.01. 2018 / Kabul tarihi:

DOI:

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

The distinction of writing the book in the style of “masnawi” should be seen in designation of it as a poetic (manzum) giving meaning unity even in the smallest part, let alone providing of preferred style some formal easenesses.

In this study Qutadgu Bilig is subjected for the first time to analyse, evaluate, and restructure from the History of Turkish Education point in the context of 'educational factor' by restricting to 'child education' in particular.

Key Words: Qutadgu Bilig, Turkish Education Philosophy, Educational items, Child education.

I

Giriş

Kutadgu Bilig, Türklerin Karahanlı, İlighanlı ya da Hakani denilen devleti zamanında, 1068-1069 yılında, Balasagunlu Yusuf'un (doğumu 1018-?) yazdığı önemli bir yapıttır (Dilaçar, 1995). Mesnevi şeklinde, devrinin en gelişmiş dili olan Doğu (Hakaniye) Türkçesi ve o devirde Karahanlılar ülkesinde resmi ve halk yazışma dillerinde hakim olan Uygur alfabesiyle yazılmış, manzum bir eser olup, Karahanlı Türk-İslam Medeniyetinin en önemli eseridir. Lakin Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan nüsha kayıptır. Bugün elimizde kopya edilmiş üç farklı nüsha var. Bunlar: 1) Viyana nüshası: İlk ortaya çıkan nüsha olup, Herat'ta (Kuzeybatı Afganistan) 1439 yılında okunaksız bir Uygur yazısıyla yazılmıştır. 2) Mısır/Kahire nüshası: Arap harfleri ile yazılı olup, 5800 beyittir. 3) Fergane nüshası: Arap harfleri ile yazılı, 445 sayfa ve 6095 beyitten ibaret olup, nüshaların en yetkinidir (Dilaçar, 1995; Arat, 1979).

Yusuf Has Hacib'in yaşadığı çağın felsefi ve toplumsal fikirlerini yansıttığı Kutadgu Biligde Türk ve İslam kültürü kaynaşmıştır (Baltacı, 2005). Kutadgu Bilig, İslami Türk edebiyatının hâlâ yazılı ilk eserlerinin en önemlilerinden biri sayılır ve Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutar. Eser 1069 yılında tamamlanarak, 1070 yılında hükümdar Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han (Hakan) Ebu 'Ali Hasan Bin Süleyman Arslan Kara Han (Hakan)'a sunulur. “Ulu Danışman” (başmabeyinci) ünvanı bu nedenle verilmiş olan Yusuf Has Hacib, sonradan önemli mevkiiler işgal ederek, bir süre “saray nazırlığı” (protokol müdürlüğü) da yapar (Silahdaroğlu, 1996; Ülkütaşır, 1970; Akyüz, 1993; Akyüz, 2001; Hacib, 2008).

Kutadgu bil-ig sözünün bu eklerle yüklendiği anlam; “saadetli kılan bilgi” veya “devlet kazandıran bilgi”, olmaktadır (Silahdaroğlu, 1996). Bu durumda Kutadgu Bilig; mutluluk veren bilgi anlamına geliyor. Yerine göre, kutlu kılan bilgi, mesut eden bilgi, ikbal ve devlet sahibi yapan bilgi, sürekli esenlik sağlayan bilgi, gönenç yollarını öğretken bilgi ve biraz daha değişik bir ifadeyle “mutluluk bilgisi” anlamlarına

gelmektedir (Çağbayır, 2003). Kutadgu Bilig, kısaca “Kutluluk Bilgisi” (Silahdaroğlu, 1996), “Kutlu Bilgelik” veya “Devlet Yönetme Bilgisi” diye de açıklanabilir (Küken, 2001). “Kişileri, her iki dünyada saadete erdirmeye yarayan bilgi,” (Silahdaroğlu, 1996), “mutlu olma bilgisi” (Hacib, 2008) de denilebilir.

Kutadgu Bilig’deki “kut” mefhumunun, “devlet” sözünün bugün ifade ettiği anlamlar karşılığı kullanıldığı ve “hem hükümdarlık, hem de saadet” edebî sanatındaki gibi söylediği sanılmaktadır. Zaten Ay-Toldı’nın görüşlerinde/öğütlerinde hem hükümdara, hem de bütün okuyuculara ve insanlara yol gösteren bir tutum vardır. Dolayısıyla, Kutadgu Bilig adı, “Devlete erişme bilgisi” diye de çevrilebilir. Devlet ama iki cihanda aziz eden bir devlet!.. (Karamanlıoğlu, 1970). Bu nedenle, Kutadgu Bilig’e “hükümdarlık bilgisi” de denilebilir. Bu özelliği ile Kutadgu Bilig’in manzum bir “siyasetname” olduğu (Yurtaydın, 1988; Öztürk, 2005) düşünölmüştür. Ancak Kutadgu Bilig’in sadece bir siyasetname olmadığı çok açıktır.

Bize göre Kutadgu Bilig, Türk tefekkürünün önemli bir kesitini doldurabilecek vasıfları haiz bir “klasiktir”. Öyle ki, eserin müellifi Yusuf Has Hâcib, eserinde teşekköl ve İslamlaşma asırlarına ait birikimi ve devrindeki fikir akımlarını dört “mecazî/metaforik” şahsiyet üzerinden akıcı bir üslupla gün yüzüne çıkarır (Dönmez, 2015).

Kutadgu Bilig’in yapısı, sahneye konulmuş alegorik, dört kişi arasında geçen bir münazaraya benzer. Konu, kut’un elde edilmesidir. Eser dört ulu/önemli temel üzerine bina olunur ve önemli dört kişi arasında geçen, bir münazara ya da diyaloglu bir sahne yazısı gibi kaleme alınır. Dört şeyi, dört temel ilkeyi, temsil eden konuşanlar şunlardır:

Kün-Toğdı: Köni törü’yü (doğru kanunu/yasayı) temsil eden ilig, bey, hükümdar, padişahdır. Doğruluk, adalet ve yasayı temsil eder. Doğan güneş’tir. Ay-Toldı: Vezirdir. Kut’u (saadeti), kutluluğu (mutluluk ve iktidarı, ikbalı, devleti) ve bilgeliği temsil eder. Dolunay’ dır.Öğdölmüş: Vezirin, ukuş’u (anlayış) temsil eden oğludur. Akıl ve bilgiyi temsil eder. Öğdölmüş, övölmüş (öğmek=övmek), demektir. Oğgurmuş: Zahit. Vezirin kardeşi veya akrabasıdır. Kanaat ve akibeti (hayat ve dünyanın/dünya işlerinin sonu, ahiret) temsil eder, söyler. Oğgurmuş; uyanmış (odgurmak=uyanmak) anlamını taşır (Dilaçar, 1995; Arat, 1979).

Kutadgu Bilig, ansiklopedik, ayrıntılı bir yapıt olmakla birlikte bir bütündür. Bu bütünün, bu binanın, temeli bundan 950 yıl önce, insanın her iki dünyadaki saadetini sağlayabilmesi için atılmıştır. Bu bütün, bir ana temel üzerine oturtulmuştur. Çatısı da birkaç ana direkle

kurulmuştur. Ana direkleri de, erişilecek mutluluğa yön gösteren işaretleridir. Bunlardan biri; *çocukları okutma, dinleme ve okumakla* bilgi edinmedir (Dilaçar, 1995).

Balasağunlu Yusuf, Tavgaç Hasan Buğra Han'a sunduğu Kutadgu Bilig adlı yapıtında; "Sözümü söyledim ben, kitabı yazdım. Bu kitap, uzanıp iki dünyayı, burasını ve ahreti, elinde tutan bir eldir. Kitabın adını koydum, Kutadgu Bilig. Okuyana kutlu olsun, elinden tutup, yol göstereyim. Kişi yeryüzünde iken bu iki dünyayı elinde tutarsa, kut'a erişir; iki dünyayı kut'la tutarsa, kut'anmış olur. Bu sözüm doğru, bütündür, inan," (Dilaçar, 1995; Arat, 1979) diyerek kitabı yazma amacını belirtir.

Dönemin Türkçesi ile yazılmış Kutadgu Bilig'de, yeni eğitim, ahlak ve siyaset hedefleri gösterilir. Bilgiye her şeyin üstünde değer veren, dilin önemine değinen, Yusuf Has Hacib, her ne kadar bir hükümdar oğluna devlet yönetimi hakkında eğitim vermek üzere yola çıkmışsa da, genellikle toplum ve toplumu meydana getiren bireyler ile bunların toplumdaki yerlerini ve görevlerini öğretmeye çalışır. Eserin, özellikle öğrenim ve eğitim aşamasında bulunan gençliğe faydalı olması, Yusuf Has Hacib'in başlıca amacıdır (Küken, 2001). Kutadgu Bilig, eğitim öğretim konusunda; "Baba öğüdü, çocuğu evde okut ve okutmağa erken başla"ve "Akla, bilgiye değer verme, dinlemek ve okumakla bilgi edinme, çocukları okutma," gibi konularda mesajlar da verir (Dilaçar, 1995).

Yusuf Has Hacib, asil bir aileye mensup olup bilgisi, erdemi, zühd ve takvasıyla toplum içinde en yüksek hürmet mertebesine ermiş bir kişi olup, devrinin, en geniş anlamda, bilgin, şair ve düşünürlerindedir (Hacib, 2008). Balasağunlu Yusuf yararçı ve olumlu bir düşünür ve yazardır. Akli ve fikri daima göklerde ve bulutlarda dolaşmaz. Yeryüzüne de bağlıdır. Ama dünya zevklerine değil, insanlara, insanlığa, onların iyiliğine bağlı bulunuyor. Bilgi edinerek kendini yükseltmek, sonra bu bilginin kazandırdığı erdemle insanları kayırmak, açığı doyurmak, susamış kandırmak, çıplağı giydirmek, onlara iyilik, doğruluk öğretmek. Yani Kutadgu Bilig'in herkesten istediği "köni" lik, doğrudur (Dilaçar, 1995).

Kutadgu Bilig'de, eserin esasını teşkil eden "kâmil insan" mefhum ve tarifini yanında, her türlü bilgi edinmek, okumak yazmak, güzel yazmak, bütün alfabeleri ve bütün dilleri bilmek, şiir yazmak, belagat, hesap ve hendese öğrenmek, heyet ilmine vakıf olmak, tıp bilmek, rüya tabir etmek vb. konular ve Türk muhitine has avcılık, kuşçuluk, ok atmak, çögen ve satranç oyunları gibi maharetlere ait bahisler de vardır.

Bazen bunların büyük bir kısmının bir tek şahısta toplanmış olması da istenilmektedir (Arat, 1970; Arat, 1979).

Kutadgu Bilig; bir “öğüt kitabı” ve “düstur name” (kural kitabı) olarak birinci kolda; ahlaka değin öğretici konuşmalar, özdeyişler, hikmet bilgisi ve bilgi örgüsü, bir “siyasetname” (yönetim bilgisi) olarak da devlet kuramı, yasa felsefesi, siyaset ahlakı ve ülküsel devlet kuramı olarak, ikinci kolda incelenebilir. Kutadgu Bilig, esas bakımından bir “siyasetname” (yönetim kuramı yazısı), bir “pendname” (öğüt yazısı), Müslüman Türklerin ilk öğüt kitabı, bir ütopya, aynı zamanda Türklerin belli başlı ilk İslami yapıtıdır. Kutadgu Bilig’in, ilk “öğüt kitabı” olması, onun başlıca niteliklerinden biridir (Dilaçar, 1995).

Balasağunlu Yusuf; din, mitoloji, dinler tarihi, felsefe, ruh bilim, bilgi kavramı, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlak, kadın, içki, atasözü bilimi, yasa ve töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatlık, ordu ve sü sülemek (strateji ve taktik), tarih, coğrafya, budun bilgisi, tören ve şölen düzeni, sofraya görgüsü, ulusal spor ve oyunlar, düş yorma, gök bilim, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sahne sanatı, sağlık bilgisi açıcılık, tarım ve ürünler, tecim, mal, el sanatları, maliye, para, ulaşım alanlarda ansiklopediciliğini ortaya koymuştur. Kutadgu Bilig’de bu konuların ayrıntıları da bulunur (Dilaçar, 1995).

Kutadgu Bilig, devlet yönetimine ilişkin görüşler taşımakla ve hükümdara öğütler vermekle her şeyden önce bir siyasetnamedir. Aynı zamanda, insanların iki dünyada da mutluluğunu sağlamayı amaçlayan bir ahlak ve davranış kitabıdır. Bunun yanında, çocuk eğitimi ile ilgili görüşlere de yer verdiği için, eğitim bakımından ayrı bir önem taşır (Akyüz, 1993; Akyüz, 2001).

Kutadgu Bilig’in çeşitli yerlerinde çocuk eğitimine ilişkin görüşler ileri sürülür. Kitabın 63. Bölümü (beyit 4504 ve devamı), “Oğul Kız Toğsa Neteg İgidgüsin Ayur” (Oğlan ve Kızın/Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlığını taşımaktadır (Akyüz, 2001; Hacib, 2008).

II

Kutadgu Bilig’de Eğitim (Terbiye) ile İlgili Yapılan Araştırmalar (İlgili kaynakların taranması)

Binark (1970) tarafından yapılan araştırmada; araştırmanın ‘çocuk terbiyesi’ ile ilgili bölümünde, “Dünyaya gelen çocukların terbiyesinde, anne ve babanın çocuklarının terbiyesi ile bizzat meşgul olmaları, şayet bir sütnineye ihtiyaç duyulması hâlinde onun seçiminde azami derecede dikkat edilmesi gerektiği ve bunun sonucunda ancak sağlam bünyeli çocukların olacağı, çocuklara iyi bir aile terbiyesi verilmesi ile

cemiyete faydalı bir insan olarak yetiştirileceği, bilhassa erkek çocuğunun faziletli olması ve onun başıboş bırakılmaması tavsiye edilir.”

Özcan (1988) tarafından yapılan araştırmada, şu hususlar ortaya konur: Eğitim ile ilgili fikirlere eserin değişik bölümlerinde rastlanmakta olup, “çocuk terbiyesi” ne ayrı bir bölüm ayrılır. Eğitim konusunda ileri sürülen fikirler, “değer hükümleri” olup, bunlar da “eğitimin amaçları” ile ilgilidir. Yetiştirilecek insan tipi, o döneme ait “idealize edilmiş” insan tipidir. “Her şeyin bir vakti vardır,” cümlesi, “eğitime başlamanın, eğitimin de bir vakti vardır,” şeklinde düşünülebilir. Baba çocuğunu sıkı (denetimli) bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar. Eserde, ailenin verdiği eğitim üzerinde durulur. Okul eğitimi yok, gibidir. Bilgi ve faziletin öğretilmesi, eğitimin amacıdır ve çocuklara küçük yaştan itibaren öğretilmelidir. Bilgi ve fazilet, tek başına işe yaramamaktadır. Bunun için bilgi ve fazilet, birlikte öğretilmelidir. Gerekirse, oğula, kıza acımadan dayak atılmalıdır.

Erken çocukluk döneminde öğrenilen şeyler, hafızada uzun süreli kalan şeylerdir. Onun için eğitime erken başlanmalıdır. Oğul yetiştirilmeli, adam edilmeli ve her vakit hem kendisine, hem başkalarına faydası olmalıdır. Eğitim-öğretimin amacına ulaşabilmesi ve çocuğun başarılı olabilmesi için, uygun zaman ve gelişme durumu göz önüne alınmalıdır. Çocuğun küçüklüğündeki bazı davranışlarından, onun gelecekte nasıl bir insan olacağı hakkında bazı tahminlerde bulunmak mümkündür.

Baba çocuk münasebetleri, İslam dininin emirlerine uygun olarak cereyan etmelidir. Çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlatılmalıdır. Akıllı olmak Tanrı vergisidir; ama insan doğuştan âlim olarak doğmaz. Sonradan öğrenerek âlim olur. Çocukluk dönemindeki tecrübeler, gelecek hayatı etkiler. İnsanlığın şiarı, insana karşı insanlık göstermektir. İyi terbiye, bunu sağlayan terbiyedir. Yusuf Has Hacib, çocuğu ebeveyninden başka kişilerin iyi terbiye edemeyeceğini ve ailede yapılan eğitimi hiçbir kurumun yapamayacağını dile getirir. Sonuç olarak Kutadgu Bilig’de, bir eğitim sistemi ve örgün eğitim ile ilgili fikirler yoktur. Eğitimin hedefleri olan “değerler” mevcuttur. Bunlar da, günümüzde atasözleri gibi kullanılır olmuştur.

Büyükdüvenci (1991) tarafından yapılan araştırmada; Kutadgu Bilig’in bir eğitim kitabı olarak da ele alınabileceği, kitabın her konuda birtakım mesajlarla yüklü olduğu ve bu çalışmanın amacının “eğitim” ile ilgili mesajları anlamak ve yorum denemesine çalışmak olduğu belirtilir. Kutadgu Bilig’i kaleme almakta asıl amacının, insanları tasavvur

edilen ideal bir hayata kavuşturmak ve bu amacı gerçekleştirebilmenin temel aracının da “eğitim” olduğu gündeme getirilir.

Kutadgu Bilig’de, “kişilik-karakter eğitimi” de verilir. Kutadgu Bilig’de, ailenin eğitimdeki rolü önemle vurgulanır ve dünyaya gelen çocukların eğitimiyle anne ve babanın bizzat ilgilenmesinin doğru olacağı şayet sütüne ihtiyaç duyulursa onun seçimine dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Ailenin yanı sıra çevrenin eğitime eğitici/olumlu, olumsuz etkisi gündeme getirilir.

Çağiran (1995) tarafından yapılan araştırmada, çocukların eğitimi için ayrı bir bölüm açıldığı belirtilir. Çocukların iyi veya kötü yetişmelerinde, Yusuf Has Hacib birinci olarak, anne ve babaları sorumlu tutar. Çocuğun baba tarafından sıkı bir terbiye altında yetiştirilmesini ister. Babanın çocuk eğitiminde yetersiz kalması hâlinde uzman bir kişinin bulunmasını teklif eder. Aksi hâlde çocuğun heder olacağını belirtir.

Çocuğun yetiştirilmesinde, aileden sonra gelen mühim unsur çevre, yani sokak, mahalle ve muhitteki arkadaş tutacağı akran vasatıdır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig’de arkadaş seçimi üzerinde hususiyetle durulmuştur. Kötü arkadaşın yılan kadar tehlikeli olduğunu belirten Yusuf Has Hacib, dedikodu yapanların eve yaklaştırılmamasını, denenmiş iyi insana sıkı yapışılmasını, ikiyezül insana sır verilmemesini, kıskançlığın kötü olduğunu söyler. Hayvanların bile kendi dengi ile arkadaş olduklarını, kara kuşun kara kuş ile ak kuşun ak kuş ile arkadaşlık ettiğini belirtir.

Yusuf Has Hacib, kimsenin doğuştan âlim ve hakim olmadığını, insanın eğitim-öğretim ile bu mevkilere geldiğini belirtir. Öğretmeye, eğitmeye ufak yaşlardan başlanması zaruretini ifade eder. Yusuf Has Hacib, kız ya da kadınlar hakkında umumiyetle kötümserdir. Çocuklar da kendilerinin yetişmesi için çaba sarf edenlere karşı, babayı-anneyi hoş tutmalı, yetiştirenlere (eğitimcilere) saygılı olmalı ve tutum, durum ve davranışları ile yetiştiricilerine itibar kazandırmalıdır. Yusuf Has Hacib, evlenmeyi bir tecrübe, bir eğitim işi olarak görür ve bu hususta gerekli bilgileri verir.

Arslandoğlu (1996) tarafından yapılan araştırmada; “Eğitim yoluyla öğrencilere bilgi, beceri ve tutumlar kazandırılabilmesinin yanında, kültür aktarımı da yapılabileceği, milletleri yaşatanların kültürleri ve eğitimin de bir çeşit kasıtlı kültürlenme olduğu, kültürlenmenin, kişinin içinde yaşadığı toplumun kültürünü öğrenmesi, benimsemesi ve onu yaşaması anlamına geldiği, ilkokulda öğrencinin önce dilini, sonra

gelenek, görenek ve ahlakını öğrendiği ve bunları yavaş yavaş benimseyip uygulamaya başladığı dile getirilir. Bunun yanında, Türk Eğitim Sisteminin kültürlenmeği gerçekleştiremezse, yeni yetişen nesillerin kendi toplumlarına yabancılaşmasını önleyemeyeceği ve Türk tarihinde yabancılaşmanın örneklerine rastlandığı belirtilir.

Akyüz (2002) tarafından yapılan araştırmada; “Yusuf Has Hacib’in, çocukların eğitilmesi yanında, devleti yönetecek kişilerin de eğitimine yöneldiği belirtilir. Fakat eğitime yüklenen amaçların düzeyi çok yüksek, onu gerçekleştirecek bilginin içeriği ile yöntemin kalitesi düşük tutulur. Amaç, içerik ve yöntem arasında uyum sağlanamamıştır. İnsanın mükemmel, toplumun mutlu ve devletin adalet içinde hizmet sunan bir kurum olabilmesi için kişileri, belirlenen bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik bilgilerle donatmak gerekir. Bunun sağlanabilmesi için de uygun bilgi ve bilgiyi taşıyan öğretim yöntemine ihtiyaç vardır. Onun insanların eğitilmesi konusunda önerdiği eğitim anlayışı, planlı ve programlı, yani örgütlü bir eğitim biçimi değildir. O, tarif ettiği ideal ve modellere, pratik bilgi ve halk değerlerinin aşılmasıyla, öğüt vererek ulaşılabileceğini söyler. Onun düşüncesinde okul, öğretmen ve ders gibi temel eğitim öğeleri yer almaz. Yusuf Has Hacib’in eğitim konusundaki temel düşüncesi, öğüt ve örneklendirmeler aracılığıyla, insanları ikna etmektir,” denilir.

Sönmez (2004) tarafından yapılan araştırmada, eğitimin nihai amacının ferdin ve toplumun mutluluğu olduğu ve bu amacın insanı, toplumu ve devleti yeniden kurmaktan geçtiği belirtilir. Kutadgu Bilig’de eğitimin içeriğini; akıl, bilgi, adalet, kanaat, doğruluk ve cesaret kavramları oluşturur. Eğitimin en karakteristik içeriği bilgidir. Yusuf Has Hacib’te “bilgi bilgisi” önemli bir yer ve öneme sahiptir. Ona göre; a) Bilgi, anlayışı geliştirici olmalıdır. b) Dil ile bilgi arasındaki ilişkiye dikkat etmelidir. c) Bilgi, uygulanır türden olmalıdır. d) Bilgi, yeni olmalıdır. e) Bilgi ile pratiği arasında uyum olmalıdır. f) Bilgiler yazıya geçirilmeli, tespit edilmelidir. Yusuf Has Hacib’in eğitim metodu, “öğüt verme”dir. Fakat O, öğüdün (teori) hayata geçirilmesi (pratik) hususunu kuvvetle vurgular. Yusuf Has Hacib, eğitimde aileye önemli bir yer verir ve neredeyse aile okulun yerindedir.

Kocasavaş (2006) tarafından yapılan araştırmada; “Nasihatname tarzında bir siyasetname olan Kutadgu Bilig’de, esas temin ‘ideal insan’ olduğu ve Yusuf Has Hacib’in kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durulur. Ayrıca eserde, baba çocuk

ilişkisi, çocuk terbiyesi, eğitim ve öğretime ilişkin beyitlere de rastlandı ve bunların pek çok olmasının yanı sıra içerikleriyle çeşitli konulara dikkati çektiği, belirtilir.

Emiroğlu (2012) tarafından yapılan araştırmada; Kutadgu Bilig'in günümüze hitap eden bilgi ve açıklamalar içerdiği belirtilerek, çocuk eğitiminin ciddiye alınması, çocuğun bilgi ve erdemle donatılması, küçük yaşlarda eğitilmesi, özel eğitime ihtiyaç duyan üstün yetenekli çocukların fark edilmesi gerektiği anlatılır.

III

Eğitim Kavramı

En yalın tanımıyla eğitim; insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir (Fidan ve Erden, 1998). Eğitim tanımları, kişilerin felsefi görüşlerine göre değişmektedir. Bütün eğitim görüşlerinin ortak noktaları; bireyleri mevcut durumu ile yetersiz bulma, istenilen yönde değişimin/değişmenin olması, bilinçli/kasıtlı bir değişme, süreç ve değişimde bireyin kendi yaşantılarının esas olduğu yani bireyin bizzat sürece katılımının gerektiğidir (Ertürk, 1982; Erden, 1998).

Eğitim, okul çatısı altında, “örgün” şekilde yapılabileceği gibi, halk eğitim merkezlerinde açılan kurslar, hizmet içi eğitim faaliyetleri gibi “yaygın” şekilde de yapılabilir. Eğitim, yalnız okullarda, eğitim merkezlerinde değil, ailede, iş yerinde, asker ocağında, camide ve insanların oluşturdukları çeşitli gruplar içinde de yapılır. Eğitimin bu kısmına formel eğitim denir. Yaşam içinde kendiliğinden oluşan eğitime ise informal eğitim denir (Fidan ve Erden, 1998).

Formel Eğitim

Formel eğitim; alışlagelmiş türlere göre, düzenli biçimde, mantıklı ve sistemli bir yolda yapılan yetiştirme ya da eğitimidir. Buna örgün eğitim de denir (Öncül, 2000). Örgün eğitim amaçlıdır. Önceden hazırlanmış bir program çerçevesinde planlı olarak yapılır ve öğretim yoluyla gerçekleştirilir. Eğitim süreci öğretmen tarafından planlanır, uygulanır, izlenir ve başlangıcından bitişine kadar özel bir çerçeve içinde kontrollü olarak yürütülür. Sürecin belli aşamalarında ve sonunda “değerlendirme” yapılır. Okullardaki eğitim formeldir. Formel eğitim, örgün (okullarda yapılan) ve yaygın, (Halk Eğitim Merkezi, Hizmetiçi Eğitim Merkezi, Pratik Sanat Okulları gibi yerlerde kontrollü olarak yapılan) eğitim gibi olmak üzere iki türlü yapılır (Fidan ve Erden, 1998).

Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim, -yukarıdaki tanımının dışında- diğer tanımıyla, örgün eğitim ve okul dışı eğitimden ayrı, herkesin her yerde vakit vakit ya da sürekli olarak gerçek yaşam içinde elde edilmiş bilgi, beceri ve tutumlar, kısacası elde ettiği öğrenmelerdir. İnsanın kişisel ilgi ve gereksinimlerine göre okudukları, gördükleri, gezdikleri, deneyimleri ve yaşantıları ürünü olan eğitimidir (Öncül, 2000).

İnformel Eğitim

İnformel eğitim; planlı değil, gelişigüzel olup, yaşam içinde kendiliğinden oluşan, bireyin karşılaştığı durum ve içinde bulunduğu grubun üyeleri ile etkileşimde buldukça, farkında olmadan yeni şeyler öğrendiği eğitim. Çocuklar arkadaşlarıyla oynarken, gençler akranlarıyla oluşturdukları gruplar içinde birbirleriyle etkileşirken, yardımlaşmayı, işbirliğini, kurallara uymayı, grubun değerlerini benimsemeyi öğrenirler ve toplumsallaşırlar. Bu tip öğrenmeler ailede, sokakta, iş yerinde, televizyon önünde, okulda, kısaca yaşam içinde, gözlem ve taklit yoluyla kendiliğinden gerçekleşir. Çok küçük ve ilkel toplumlarda eğitim, tamamen informel yolla gerçekleştirilir. İnformel eğitim sürecinde insanlar sigara içmek gibi istenmeyen ve zararlı davranışları da edinirler. Toplumlar büyüdükçe ve geliştikçe, informel eğitim süreci insanların yetişmesinde yeterli olamadığı için planlı bir eğitim yeri olan okullar kurulmuştur.

Formel ve informel eğitim süreçleri, toplumda birbirinin yanında ve çoğu zaman iç içe olarak işlevlerini sürdürür. Ailede eğitim informeldir. Her iki sürecin iç içe bulunduğu ve eğitimin yarı formel bir özellik taşıdığı, (iş yerlerinde eğitim, çıraklık ve meslek eğitimi) yerler de vardır (Fidan ve Erden, 1998).

İş Yerlerinde Eğitim/Yetiştirme, Çıraklık ve Meslek Eğitimi

İş yerinde yetiştirme; kendi çalışanlarını yetiştirmek amacı ile giderleri ve yürütülmesi işverence karşılanan bir yetiştirme programı. İş yerinde yetiştirmenin sanat dalları ile ilgili olan bölümü “çıraklık eğitimi” adını alır. İşbaşında ya da iş içinde eğitim ya da yetiştirme, işin dışında değil de gerçek işle birlikte verilen meslek eğitimi demektir (Öncül, 2000).

Bu tür eğitimde öğrenme, büyük ölçüde gözlem, taklit ve tekrar yoluyla gerçekleşir. Usta, bir öğretmen gibi hareket eder. Önce kolay davranışları öğretir. Öğrenmeyi, çırağın gelişim hızına göre ayarlar ve

yavaş yavaş yeni becerileri başlatır. Yanlışları göstererek düzeltir. Eğitim süreci yavaştır ve çok uzun süre alır. Amaçlıdır ve bir dereceye kadar planlı olarak yürütülür. Çırak birçok bilgi ve davranışı, mesleğinin inceliklerini, kültürünü yaparak ve yaşayarak öğrenir (Fidan ve Erden, 1998).

Hizmet İçi Eğitim/Yetiştirme: Çalışanların gelişmelerini sağlamak ve yeterliklerini arttırmak amacıyla, uzmanlık mesleklerinde çalışanları da kapsamak üzere, bir meslekte çalışanlara verilen özel öğretim ya da eğitim (Öncül, 2000).

Hizmet Öncesi Eğitim/Hazırlık: Bir kimsenin mesleğe başlamadan önce okullarda almış olduğu genel ve mesleki öğretim. Ön hazırlık (Öncül, 2000).

Gelenek: Kökü geçmişte olan her inanç, uygulama, görenek ya da kural (Öncül, 2000).

Gelenekçilik: Felsefede, toplumsal kurumları ve inançları sadece geçmişten bize aktarıldığı için doğru ve iyi diye benimseme, sayma ve tutma eğilimi ya da öğretisi (Öncül, 2000).

Geleneksel eğitim: Her tür eğitim çalışmasını, yetke ilkesine dayatan ve çocuğu toplumsal çevrenin kurallarına uymaya zorlayan eğitim (Öncül, 2000).

Ailede Eğitim

Aile Eğitimi: Aile ocağında kazandırılan, bilgi, beceri ve alışkanlıkların tümü ve bu eğitimin niteliği. Birey dili burada öğrenir, kümenin alışkı ve genellemelerini burada kazanır, kişiliğini burada geliştirir. Sevgi, çocuğun gelişmesi için zorunludur (Öncül, 2000).

Çocuk ilk toplumsal davranışları, aile üyeleri ile etkileşim kurarak öğrenir. Ailede eğitim, anne babayı ve büyükleri taklitle gerçekleşir. Çocuk aile içinde okulda öğrenemediği pek çok bilgi, beceri, yetenek ve tutumu kazanabilir. Aile çocuğa, özellikle ailenin bağlı olduğu değerleri, tutumları ve ailenin ait olduğu alt kültürün özelliklerini öğretir. Ailede yazılı olmayan yasalar olup çocuğun hangi davranışlarının onaylanacağı, hangi ortamlarda nasıl davranması gerektiği maksatlı olarak duyurulur. Ödül ve ceza uygulanır. Bu nedenle çocuğa verilen eğitim, yarı formel bir özellik taşır. İlkel ve ilkele yakın toplumlarda aile aynı zamanda çocuğun eğitimini de gerçekleştiriyordu. Eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve çocuğun eğitimi işlevinin aileden eğitim kurumlarına geçmesi, teknolojinin gelişmesi ve endüstrileşme ile birlikte zorunlu hale gelmiştir (Fidan ve Erden, 1998).

Ailenin Eğitim İşlevi

Aile bir eğitim kurumudur. Çocuğun örgün eğitim dışındaki ilk eğitim ortamıdır. İlkel toplumlarda aile, yegane eğitim kurumudur. Ekonomik etkinlikler aile üyeleri arasında iş bölümü esasına göre gerçekleştiği için çocuklar, kendi rollerini aile içinde öğrenirler. Tarımsal toplumlarda da aile, aşağı yukarı aynı durum söz konusudur. Diğer bir deyimle çocuğun eğitimi aile içinde gerçekleşir. Sanayi toplumlarında ise, eğitim kurumları yaygınlaşarak, çocuğun eğitimi işlevini üstlenmişlerdir. Fakat yine de aile kurumu çocuğun eğitimin tamamen bırakmış değildir (Sönmez, 2000).

Ayrıca çocukların (18) yaşına kadar gösterdikleri okul başarılarının % 33'ü, 0-6 yaş arasındaki başarı ile açıklanabilmektedir. Bu dönemde çocuğun yetenek ve becerilerini geliştirmek için ona rehberlik yapmak, çevredeki olaylara karşı uyarmak, entelektüel bir hava sağlamak, çocuğun yaptıklarını ve düşündüklerini izlemek, doğru davranışlarını pekiştirmek, (Fidan ve Erden, 1998), sorularına doğru cevaplar vermek, zeka geliştirici, düşündürücü oyuncaklarla zihinsel gelişimine katkıda bulunmak gerekir. Zihinsel gelişimin ertelenmesi mümkün olmadığından ve bu dönem büyük ölçüde aile içinde geçtiğinden, ailenin eğitim işlevi son derece önemlidir.

Aile, çocuğa ilk eğitimin verildiği yerdir. Aile, okul öncesi eğitim kurumu olarak kabul edilebilir. Bugün her ne kadar okul öncesi eğitimin bir kısmı okullarda yapılmaktaysa da, aile kendini çocuğun eğitiminden tümüyle soyutlayamaz. Ailenin, çocuğun fiziksel, toplumsal gelişiminde olduğu kadar, okul başarısında da önemli bir yeri ve rolü vardır. Ailenin özellikleri ile çocuğun okul başarısı arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Şişman, 2010).

Kişilik gelişmesi de ailede başlar, okul ve toplum yaşamında sürüp gider. Kişilik gelişiminde, ailede bireylerin birbirleriyle ve çocuklarla olan ilişkileri çok etkilidir. Anne babanın eğitimde kullandığı yöntemler, bu yöntemlerin sert veya yumuşak olması, çocuğun aile bireyleri tarafından istenip istenmemesi, kardeşler arasındaki yaş farkı, çocuğun yeme, içme ve dinlenme gibi ihtiyaçlarının aile tarafından karşılanması biçimi, çocuğun geçirdiği hastalıklar, hastalandığı zamanki ilgi, bakım tarzı dahi çocuğun kişiliğini etkileyen önemli değişkenlerdir. Okulda öğretmenin kişiliği, önem verdiği diğer kişilerin davranışları, çocuğun okuduğu öykü ve romanlardaki kahramanlar, gördüğü film ve diğer etkinlikler, onun kişiliği üzerinde derin etkiler bırakabilir (Binbaşoğlu, 1988).

Çocuğun toplumsallaşması ilk önce aile ile başlar. Çocuk, ilk toplumsal davranışları, aile üyeleri ile etkileşim kurarak, onları taklit ederek öğrenir. Aile çocuğa kültürünü aktarır. Birey aile ve toplum içindeki rollerini öğrenir. Katı disiplin, ilgisizlik, aşırı hoşgörü, sevgi, saygı, hem kişilik gelişiminde, hem de toplumsallaşmada çok önemlidir. Çocuk aile içinde toplumsal kural, norm ve davranışları çoğunlukla ödüllendirme, cezalandırma ve model alma yoluyla öğrenir. Çocuğun davranışları genellikle böyle değiştirilir. Ana babanın çocuğa yönelik sevgisinin, toplumsallaşmayı kolaylaştırdığı görülmüştür (Fidan ve Erden, 1998; Sönmez, 2000).

Sonuç olarak; çocuk bedensel, zihinsel ve toplumsal gelişimin en hızlı olduğu dönemde, tamamen ya da büyük oranda aile içinde bulunur. Aile, örgün eğitim dışında bir eğitim kurumu olup, çocuk ilk toplumsal davranışları burada öğrenir. Toplumsallaşma ortamı olarak aile, çocuğun kişilik gelişiminde ilk önemli kurumdur. İlkel toplumlarda ve tarım toplumlarında çocuklar, toplumsal ve ekonomik etkinliklere katılarak, toplumun kültürel özelliklerini kazanır. Sanayi toplumlarında her ne kadar eğitim kurumları, ailenin eğitim işlevini üstlenmişse de, çocuk okulda öğrenemediği pek çok bilgi, beceri, tutum ve değerleri aile içinde öğrenmeyi sürdürmektedir. Böylece aile içinde verilen eğitim, yarı formel bir duruma dönüşmüştür. Fakat aile ve okul, birbirlerinden kopuk değil birbirini destekler nitelikte olmalıdır. Çünkü aile ve okulda verilen eğitim birbirini desteklerse, başarı yükselmektedir. Ayrıca ailenin okula karşı tutumu da çocuğun okul başarısını etkilemektedir. Bu nedenle aile ile okul, velilerle öğretmen ve yöneticiler arasında sağlıklı ilişkiler kurulmalıdır (Fidan ve Erden, 1998; Sönmez, 2000).

Eğitimin/Okul Eğitiminin Öğeleri

Bireye istendik (toplumun istediği) davranışlar okulda (sınıf, derslik, laboratuvar, işlik, atöyle, vb. yerlerde) kazandırılır. Eğitimin (veya okul eğitiminin); bina ve araç/gereçler, yönetici, öğretmen, öğrenci, eğitim programı ve çevre, olmak üzere altı temel öğesi vardır. Okulun amaçlarına ulaşmasında, her öğenin ayrı bir işlevi olup, bu öğeler birbirleriyle etkileşim ve denge içinde bulunur. Öğelerden birindeki eksiklik ya da olumsuzluk, amaca ulaşılmasını engeller.

“Eğitim programı”, okulun amaçlarının gerçekleşmesi doğrultusunda, okul içinde yapılacak tüm etkinlikleri gösterdiği için okul sisteminin temelini oluşturur. Programların en iyi biçimde uygulanmasından ‘okul müdürü’ ve ‘öğretmenler’ sorumludur. Eğitim programlarının uy-

gulanmasında, ‘öğrencinin’ gelişim özellikleri ile öğrenmenin somutlaştırılması açısından ‘bina araç gereç’ gibi kaynaklar, ayrı bir önem taşır. Bu öğeler arasında denge sağlanırken, ‘çevrenin’ okul üzerindeki baskı ve denetleme etkisi de göz önüne alınmalı ve çevreden yararlanma yoluna gidilmelidir (Erden, 1998; Fidan ve Erden, 1998).

Çalışmanın Amacı

“Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi (Türk Eğitim Tarihi Açısından, Eğitimin Öğeleri Üzerine Bir İnceleme)” konulu bu çalışmadaki temel amaç; Kutadgu Bilig’teki Yusuf Has Hacib’in “çocuk eğitimi” ile ilgili eğitim görüşlerini ortaya koymaktır.

Daha açık bir anlatımla, Kutadgu Bilig’teki “çocuk eğitimi” ile ilgili görüşleri, “eğitimin öğeleri/okul eğitiminin öğeleri” ile karşılaştırıp inceleyerek, Yusuf Has Hacib’in “çocuk eğitimi” ile ilgili eğitim görüşlerini ortaya koymaktır. Ortaya konan bu görüşler, Eğitim Bilimleri -eğitimin öğeleri- açısından yorumlanacak ve Yusuf Has Hacib’in herkesçe kabul edilebilecek eğitim görüşleri saptanmış olacaktır.

Önem

Yusuf Has Hacib’in, Kutadgu Bilig’deki “çocuk eğitimi” ile ilgili görüşlerinin günümüzde geçerliliği, etkililiği, günümüze etkisi, uygulanabilirliği ortaya konulmaya çalışılacak ve böylece eğitim dünyasına neler kazandıracığı anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma ile Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib hakkında, bilim adamları arasında yapılan tartışmalara girilmeyecek olup, sadece bu alandaki boşluk doldurulmaya çalışılacaktır. Ayrıca konu ile ilgili araştırma yapacaklara bir görüş açısı kazandırılarak, bir kapı aralanmış olacaktır.

Sınırlılıklar

Araştırma, Reşit Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilig I Metin (1979), Kutadgu Bilig II çeviri (1998) ve Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig (2008) metin ve çeviri eserleri ile kaynaklarda belirtilen kitaplarla sınırlı tutulmuştur.

Yöntem

Çalışmada, araştırma modeli olarak “tarama” türü kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Konu ile ilgili kaynak taraması yapılarak, Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig hakkında genel bir bilgi verilerek, eğitim kavramı, türleri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

İkinci olarak, Reşit Rahmeti Arat'ın; Kutadgu Bilig I Metin (1979); Kutadgu Bilig II Çeviri (1998) ve Kutadgu Bilig (2008) metin ve çeviri kitabı esas alınarak, çalışmada, eserdeki orijinal metnin açıklama (tefsir) kısımlarına yer verilmiştir. Açıklama metinlerden, “eğitimin/okul eğitiminin öğeleri” ile ilgili olanlar belirlenerek seçilmiş ve karşılıklarına beyitlerin numaraları yazılmıştır. Eserdeki eğitimle ilgili görüşlerin, hem serpiştirilmiş olarak, hem de ayrı bir bölüm hâlinde (*Bölüm LXIII: Oğul Kız Doğunca Onların Nasıl Eğitileceğini Söyler/Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır*) bulunduğu görülmüştür.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Eğitimle ilgili bazı görüşlerin, birden çok ögenin kapsamına girdiği görüldüğünden, bu tip görüşlerin, ilgili içeriği esas alınarak açıklama yoluna gidilmiştir. Bu nedenle bazı öğütler, - farklı özellikleri içermeleri nedeniyle- yer yer tekrarlanmış ve ilgili özellikler açıklanmaya çalışılmıştır. Eğitimin öğeleri öncelikle açıklanmış ve Kutadgu Bilig'deki eğitimsel görüşler, öğelerin içeriği ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Kutadgu Bilig'in Çocuk Eğitimi Bakımından Çözümlemesi Bulgular ve Yorum

1) Bina ve Araç/Gereçler (Fiziksel Özellikler)

Eğitimin yapılacağı yer ve yerin donanımı, eğitim programlarının etkili bir şekilde uygulanmasının önemli ve vazgeçilmez şartlarından biridir. Çağdaş okul mimarisinde öğrencilerin düzeyi ve eğitim programlarındaki yeni gelişmeler göz önüne alınarak, okul binaları tek katlı ve birbirine bağlı birimlerden meydana gelmektedir. Okullarda her sınıf için ayrılmış derslerin yerini, her ders veya öğretmen için ayrılacak sınıf laboratuvar yahut sınıf/işlikler şeklinde donatılmış öğretim istasyonları almıştır (Çilenti, 1988). Çünkü istendik davranışlar öğrencilere, adına okul/sınıf/derslik denilen yerlerde kazandırılır. Okulun fiziki yapısı, hem öğrenmeyi kolaylaştırır, hem de öğrencilerin okula ve derslere karşı tutumunu olumlu yönde değiştirir (Fidan ve Erden, 1998). Ayrıca, olumlu sınıf ortamı yaratmak için önce fiziksel çevrenin yeterli olması gerekir.

Kutadgu Bilig'de bina, derslerin yapıldığı yerler, derslerde kullanılan araç/gereçler hakkında doğrudan bilgi verilmemektedir. Çünkü bu eserde örgün/formel anlamda bir eğitimden söz edilmez. İnfornel eğitimin yapıldığı yer olarak ev ve saray belirtilebilir. Aşağıdaki beyitlerdeki ifadelerden bu yargılara varmak mümkündür. Bunlar:

a) Ev

Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler (bab LXIII) başlıklı bölümde Ögdülmiş, Odgurmuş'a, çocukların nasıl terbiye edilebileceğini şöyle anlatır (Arat, 1988; Hacib, 2008):

“Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa,/onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.” (4504). Devamla, “Eve yabancıyı sokma (4514), kadını evden dışarı/dışarıya bırakma/çıkarma,” (4518) ifadeleri yer alır.

Evin mimari özelliği, büyüklüğü, oyun alanı/bahçesi, hava ve güneş alması, ders çalışma odası gibi özelliklerinden hiç bahsedilmez. Diğer bir deyimle, bu bölümde eğitimin yapıldığı/yapılacağı örgün ve yaygın yerler hakkında başka ifadelere rastlanılmaz.

Eğitimin yapıldığı yer ile ilgili olarak, XXI. Bab'da, “Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini/Verişini Söyler/Anlatır”, adlı bölümde şu ifadeler yer alır (Arat, 1998; Arat, 2008):

Bu Ay-Toldı'nın Ögdülmiş adında, bir tek oğlu vardır ve bu çocuğun yaşı henüz küçüktür. (1159, 1158). Bir gün oğlunu yanına çağırır; tutup kucaklar ve gözünden sel gibi yaş akıtır. (1160). “İşte oğlum, şimdi ben gidiyorum; bak, evim-barkım, malım-mülküm sana kalıyor. (1161). Sen benim gözümün nuru idin, şimdi senden ayrılıyorum, sen sağ ve esen kal (1162). Ey oğul, sözümü unutma, bunu can kulağı ile dinle. (1167). Ay-Toldı'nın artık hayatı doldu; bak, şimdi nedametle/pişmanlıkla inliyor, fakat bunun faydası yoktur. (1169). Bu hayat tatlı idi, ölüm acıdır; ölüm yakaladı, bundan kaçış yolu/yolum nerede. (1170). Dünya beni aldattı; severek yanına çağırıldı; ona gönül verdim, fakat benden çabuk bıktı. (1172). Bütün lüzumlu işleri olduğu yerde bıraktım; nefse uyarak, lüzumsuz/gereksiz işler ile uğraştım. (1174). Rüşvet veya mal ile işim düzelmez/düzeltilemez, bugün elimden tutacak kimsem yoktur. (1176). Süslü ve mamur sarayları viraneye çeviren ölümdür; bütün cemiyetleri/toplulukları darmadağın eden ölümdür. (1180). Her şey için bir tedbir, usul ve çare vardır; fakat ölüme karşı yoktur, ölüm çaresizdir. (1183).

Ölümü görünce, hakimlinin bilgisi gider/gitti, akıllının akı kaybolur/kayboldu ve akılsız kalır/kaldı. (1178). Bu ölüm pençesi ne kötü bir şeydir; onun insana çarpması ne kadar fena/kötü oluyor/olur. (1179). Ölüme karşı altın ve gümüş fayda etmez; ölüme bilgi ve akıl da mani/engel olamaz. (1196). Ölümü dünya malı önleyebilse idi, beylerin beyi ölmez idi. (1197). Hakimlere hikmetleri fayda etmedi; bilginlere bilgileri yardım etmedi. (1198). Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etse idi,

tabipler/otacılar ebediyen hayatta kalırlardı. (1199). Ölüm karşısındakilere göre muamele etse idi/davransaydı, mübarek peygamberler/haber-ciler ölmemiş olurlardı. (1200). Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var. (1201). Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıdır. (1202). Ne kadar doğan varsa, ölmek için doğmuştur; ne kadar dirense de, sonunda zorla götürürler. (1210). Ölecek insanların hepsi zamana rehindir; vakti gelince, bak, bir adım bile atamaz. (1211).

Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta bensiz kalıyorsun. (1216). Benden sonra ne olacaksın; benim bundan başka bir düşüncem yoktur. (1217). Bu düşünceler içinde peşimanlıkla/pişmanlıkla ağlayıp-sızlayarak, işte bugün senden ayrılıyorum. (1276).

Ey iyi Rabbim (1260), hükmün bugün bana ulaştı, işte gidiyorum; bir tek oğlum vardı, onu da şimdi bırakıyorum. (1261). Baba idim, şimdi bu baba ölüyor; ey Rabbim, sen dirisin, ona saadet ver. (1262).”

Ay-Toldı'nın, sevgi dolu bir ortamda gözlerinden sel gibi yaşlar akıtarak oğlu ile kucaklaşması, mirasından bahsetmesi, öğütlerde bulunması, vedalaşması, ölümden bahsetmesi, ağlayıp sızlanması, oğlu için Rab'dan dilekte bulunması, ölüm olayının bu kadar ayrıntılı işlenmesi, ölüm hakkında sözler söylemesi, bir insanın yaşamının son anlarında söylediği sözler olup, bu sözler ancak evde, ev-aile ortamında söylenebilecek sözlerdir. Dolayısıyla vedalaşma, yaygın kullanımla helalleşme eyleminin ev/aile ortamında geçtiği, burada/evde “aile eğitiminin” yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. (Aile eğitiminde hangi konuların işlendiği ise, Eğitim Programı içinde ele alınacaktır.)

b) Saray

Yine eğitimin yapıldığı yer ile ilgili olarak, XXIII. Babda, Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya Vasiyetname Yazdığını/Yazışını Söyler/Anlatır, başlıklı bölümde aşağıdaki ifadeler yer alır:

“Oğlum, bu mektubu sakla, kaybetme; hükümdara götür, ona mirasım budur.” (1496, 1497). Mektubu bitirdikten sonra oğlunu kucaklayarak, tekrar tekrar bağrına basar; öpüp ağlar, yüzü gözyaşları ile kaplanır. (1500). Susar, oğlunu kucaklayıp, ağlar, tekrar ah-vah eder ve peşimanlıklar/pişmanlıklar getirir. (1510). Uzun bir müddet susar ve sonra oğluna bakarak, “Sen bunu anla, doğruluktan ayrılma,” der. (1499). Mektupta hükümdardan, oğlu ile ilgili şu isteklere yer verir:

“Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğer-parem, burada kalıyor. (1482). Senden dileğim şudur: Ona nezaret et,

kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabani bir diken gibi olur.” (1484). Bu satırlardan Ay-Toldı'nın, çocuğun sarayda kalmasını istediği anlaşılıyor ve arkasından şunları söylüyor: “İşte, onun babası olan ben bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalıyor. (1487). Eğer bu hizmetkarın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola sevk et/yöneltilt. (1488). Gözden uzak bulundurma. (1489). Serbest ve başıboş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani/engel ol. (1491). Gerekirse oğul-kıza acımadan dayak at. (1494).

Bu ifadeler, eğitimden daha çok çocuk bakımına, korunmasına, büyütülmesine dönük ifadeler olup, eğitim bundan sonra gelir. Eğitim bunun devamıdır ve ikinci derecededir. Bu ifadelerden sarayda, aile eğitimin verildiği söylenebilir. Çünkü hükümdarın evi ile işyeri ayrı olmayıp, aynıdır. Hükümdar, günün belli saatlerinde, sarayın belli bölümlerinde bulunur. Dolayısıyla, sarayda verilen eğitim bir yönüyle aile eğitimi, diğer yönüyle iş yerlerinde yapılan eğitimidir.

Hükümdar, Ay-Toldı'nın yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatlerde bulunur. (1548). “Gönlünü çökertme, kendini avut; benim yanıma gel ve hizmetimde bulun. (1551). Baban öldü ise, ben de sana bir babayım; ben sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol,” (1552) der. Bunun üzerine Öğdülmiş, “Ben senin himaye ettiğin bir kulunum, senin hizmetkarımın; hükümdar için canım feda olsun,” (1554) diyerek, babasının mektubunu çıkarır ve edep ve hürmetle hükümdara takdim eder. (1556). Hükümdar mektubu okur ve ne demek istediğini anlar. (1557). “Ey merhametli, ey insanların ileri geleni./kapımı kimsesiz ve yerini boş bıraktın,” (1558) diye sızlanır. Bir gün elindeki kitabı okurken, uzun uzun düşünür (1572) ve anlayamadığı bir yeri sormak için birini arar fakat bulamaz. (1573). Sonra birdenbire Öğdülmiş'i hatırlar ve “Ben bu iyi işi unutmuştum (1577); Ay-Toldı ölürken, oğlunu bana emanet etmişti; hayret, ben onu nasıl unuturum (1578); babası öldü ise, oğlu hayattadır; birini kaybettim, bari diğerini tutayım,” (1579) der.

Derhal adam gönderir, Öğdülmiş'i huzura çağırır. (1580). Türlü sualler sorar, bilgisini dener; Öğdülmiş bunların hepsine uygun cevaplar verir. (1590). Bunun üzerine hükümdar; “Ey oğlum, bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut,” (1591) der. Öğdülmiş yer öper ve “Ey hükümdar, hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür, (1601) ben hizmetkar kulunum (1602), istersen değer ver, istersen değersiz bul, ben kendimi senin hizmetine vakfettim,” (1603) karşılığını verir. Bundan sonra Öğdülmiş kolları sıvar, kapıdan ayrılmayarak, saadetle hizmete başlar (1605). Sabah akşam aralıksız hizmet

eder; yemeğini orada yer, geceleyin muhafızlık eder (1606). Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet ona el verir ve kapılar açılır (1607). Hükümdar Öğdülmiş'i günden güne kendisine yakın tutar ve her işin nasıl yapılacağını ona anlatır. (1612).

Yine bir gün hükümdar, üzüntü içinde kendi kendine, “Ne yazık, o mükemmel insanı kaybettim (1614), hizmetimde birçok insan var, fakat hani işime yarayan seçkin biri (1614), bütün işlerim bozuldu, iş bilen yok; bana yardım edecek, candan bağlı bir insan nerde?” (1615) diye söylenir ve arkasından şöyle devam eder:

“Asil insan ölse dahi soyu kalır. (1623). Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı da babasına çeker. (1624). Ay-Toldı'nın oğlu da babasından bir parçadır; baba giderse, yerine oğlu kalır (1625). Baba gitti, yeri boş ve açık kaldı; bu boşluğu doldurmak için, oğlunu çok elverişli gördüm (1626), ben onu yetiştireyim, adam olsun; adam olan her vakit faydalı olur. (1627). Ben onun işe yarayacağını ve yetişeceğini görüyorum; yaşının küçüklüğünden başka bir kusuru yoktur. (1628). Beyler kime el uzatıp yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir. (1630). Şimdi benim için başka bir çare yok; onu yetiştirsem, o muhakkak adam olur. (1633). Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece babasının hakkını da ödemiş olurum (1634), ona karşı mertçe hareket edeyim ve insaniyet göstereyim,” (1635) der.

Hükümdar Öğdülmiş'i takdir eder; iyi kötü bütün işlerini ona dandırır. (1641). Ona ihşanlarda bulunur ve onu yükseltir. (1642). Öğdülmiş, bir gün gelir, devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf olur. (1642). Kanun, erkan ve iç hizmeti başarıyla yerine getirir; bu hizmetlerinden dolayı, kendisine arzu ettiği bütün kapılar açılır. (1643). Kurları fazilet, sözü söz olur; hükümdar uyanır-uyanmaz, ilk defa onu görür. (1644). Öğdülmiş, hükümdarın huzurunda hizmet eder; sabah akşam daima hizmette bulunur, hiçbir kusur göstermez. (1652). Uygunsuz ve lüzumsuz hareketlerini terk eder, her türlü işte tam istifade edilecek hale gelir. (1653). Öğdülmiş hükümdara sadakatle bağlanır ve her işi dürüstlükle yerine getirir. (1687). Hükümdar da Öğdülmiş'e iyilikle mukabele/karşılık eder (1688) ve onu günden güne yükseltir; adı ve şöhreti bütün dünyaya/ülkeye yayılır. (1692). Böylece hükümdar birçok zahmetten kurtulur; halkın üzerindeki yük hafifler ve kazancı artar. (1654).

Hükümdar, Öğdülmiş'i tecrübe eder/sınar ve bütün işlerini sadakatle ifa ettiğini görür. (1716). Bazen itibar gösterir, onu yükseltir;

bazen sert muamele ile onun itibarını kırar. (1717). İtibarda iken, o başkalarına kaba muamele etmez, itibardan düştüğü zaman da işini aksatmaz. (1718). Hükümdara sadakatle bağlanarak, ona siper olur; hazineyi ve malı iyi idare eder. (1719). Boynuna büyük emanetler yüklenir. (1720). Büyük bir sadakatle işine devam eder; hükümdar onu günden güne kendisine yaklaştırır. (1721). Bütün işlerini açık olarak ve yerli yerinde yapar; her birinin hesabını ayrı ayrı kaydeder. (1722). Hükümdarın malını iyi idare eder, kendi çıkarını düşünmez; hizmette kıl kadar eğrilik göstermez. (1723).

Öğdülmiş'i saadeti günden güne yükseltir; halka emirler verdiği gibi, onların dileklerini dinlemeği de ihmal etmez. (1751). Hükümdar da onu her şekilde dener, iyice tetkik eder, onun doğru ve dürüst hareket ettiğini görür. (1752). Bütün yaptıklarının şüphesiz, doğru olduğunu gören hükümdar, Öğdülmiş'in sadakatine inanır. (1753). Onu yükseltir; ona inanır ve bütün işleri onun eline verir. (1764). Bütün memlekette onu hakim kılar, o her işte kudret ve nüfuz sahibi olur. (1765). Ona unvan, mühür, at, koşum ve hil'at verir; çok itibar gösterir ve o ikbalin son derecesine vasil olur. (1766). Hükümdar ona verdiği beratlarda kendisinden büyük bir sitayişle/övgüyle bahseder ve o hükümdarın yakınlarından olur. (1767). Kapıda hizmet eden büyük küçük herkes ona candan fedayı hazır olduklarını bildirir. (1768). Hizmetlerinde bulunanların hepsi gelip tebrik ederler; hediye olarak yiyecek ve giyecek birçok şeyler takdim ederler. (1769). Öğdülmiş iyi kanunlar vazetmekte devam eder; herkesi, derecesine göre taltif eder/ödüllendirir. (1770). Halk üzerinden bütün zor ve tazyiki/baskıyı kaldırır; kendisinden hiçbir uygunsuz hareket sâdır olmaz/görülmez. (1771). Kanunlar vazedilir/koyulur ve memleket düzene girer; ülkenin temeli sağlamlaşır ve hükümdar huzura kavuşur. (1772). Onu sevenler çoğalır, sevmeyen ve düşman olanlar ülkesini bırakıp kaçar; artık meydanda toz duman namına bir zerre kalmaz. (1773). Hükümdar sıkıntıdan kurtulur, huzur ve sevince kavuşur; işleri görülür, kendisi rahat eder. (1774).

Sarayda, aile eğitimin yanında, iş yerlerinde eğitim/çıraklık ve meslek eğitimi yapıldığı da görülmektedir. Öğdülmiş'in kendini hükümdara vakfetmesi, kapıdan ayrılmayarak, sabah akşam aralıksız hizmet etmesi, yemeğini orada yiyip geceleyin muhafızlık etmesi, hükümdarın memnun kaldıkça onu yükseltmesi, sarayda eğitim yapıldığını, diğer bir deyimle, iş yerlerinde/çıraklık ve meslek eğitiminin yapıldığını anlatmaktadır. Bunun yanında, hükümdarın Öğdülmiş'i her işte istifade edebilecek bir hale getirmesi, onu çeşitli şekillerde sınaması ve daha üst görevlere getirmesi, yükseltmesi çalışanların gelişmelerini sağlamak

amacıyla yapılan “hizmet içi eğitim” demektir ki, bu eğitimin de sarayda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ders Araç-Gereçleri ya da eğitim araç ve gereçleri öğrenciye eğitim programlarında yer alan hedef ve hedef davranışların kazandırılmasında öğretmenin en önemli yardımcılarındandır (Fidan ve Erden, 1998). Kutadgu Bilig’de örgün eğitim yapılmamasından olsa gerek, ders araç gerecinden hiç bahsedilmemektedir.

2) Yöneticiler ve Yönetim

Yönetici, okulun amaçlarına ulaşması, eğitim programındaki amaçların gerçekleşmesi için, gerekli insan ve maddi kaynakların sağlanmasından ve bu kaynakların en verimli biçimde kullanılmasından sorumlu olan kişidir. Yöneticinin temel görevi, okulu, eğitim programlarında yer alan amaçlara uygun olarak yaşatmaktır. Bunun yanında, okul personelinin geliştirilmesi ve mesleklerinde daha verimli olması için, meslek içi eğitim kursları, seminerler, konferanslar vb. düzenler. Okulun ihtiyaçlarının karşılanması için mali kaynakların sağlanması ve dağıtılması işlemleri ile ilgilenir. Çevre kalkınmasına yardımcı olacak çalışmalar yapar. Öğrencilerin okulla ilgili sorunlarına eğilim ve çözüm yolları bulmaya çalışır. Okul müdürü görevini yerine getirirken, öğretmen, eğitim uzmanı, sekreter, hizmetli gibi insan gücü ile bina, araç-gereç, para vb. maddi kaynaklardan yararlanır (Fidan ve Erden 1998; Erden,1998).

Kutadgu Bilig’de, eğitim yönetimi ve eğitim yöneticilerinin görevleri hakkında doğrudan hiçbir bilgi verilmemektedir. Ögdülmiş’in Oğurmuş’a, Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler ifadesine (bab, LXIII) ve hükümdarın “Ay-Toldı’nın oğlu babasından bir parçadır; baba giderse yerine oğlu kalır. (1625). Baba gitti, yeri boş ve açık kaldı; bu boşluğu doldurmak için, oğlunu çok elverişli gördüm. (1626). Ben onu yetiştireyim, adam olsun,” (1627) ve “Beyler kime el uzatıp yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir,” (1630) ifadelerine dayanarak, evde babanın, sarayda hükümdarın eğitim yöneticisi olduğu, eğitimin yönetimi görevini de üstlendiği söylenebilir.

3) Öğretmenler

Öğretmen; resmî ya da özel bir eğitim kurumunda çocukların, gençlerin ya da yetişkinlerin istenilen öğrenme yaşantıları kazanmalarına kılavuzluk etmek ve yön vermekle görevlendirilmiş kimse (TDK, 1974). Öğretmen, belli bir program çerçevesinde, planlı eğitim etkinlikleri düzenleyerek, öğrencilerde programlar doğrultusunda istendik davranış değişikliği meydana getirir.

Öğretmenlik mesleğinin icrası sırasında, öğretmenin iki temel niteliği önem taşır. Bunlardan biri “kişisel”, diğeri “mesleki” niteliklerdir. Kişisel nitelikler; hoşgörölü ve sabırlı olma, açık fikirli, esnek ve uyarlayıcı olma, sevecen, anlayışlı ve esprili olma, yüksek başarı beklentisi aşılama, cesaretlendirici ve destekleyici olma gibi özelliklerdir. Etkili bir öğretmende bulunması gereken mesleki nitelikler ise; genel kültür bilgisi, konu alanı bilgisi ile öğretmenlik meslek bilgisi ve becerileridir/yeterlikleridir (Öğretim sürecini planlama, çeşitlilik getirebilme, öğretim sürecini etkili kullanma, katılımcı öğretim ortamı düzenleme, öğrencilerdeki gelişimi izleme) (Erden, 1998).

Öğretmenin görevleri; öğretmenlerin ders ile ilgili görevleri, öğretim işleri ile görevleri, öğretim (öğretme-öğrenme) sürecindeki görevleri, sınıf yönetimi (olumlu sınıf atmosferi oluşturma) ile ilgili görevleri, eğitim işleri ile görevleri, yönetim işleri ile ilgili görevleri olarak gruplandırılabilir (Erden, 1998; Sönmez, 2000).

Kutadgu Bilig’de, formel anlamda bir örgün ve yaygın eğitim olmaması nedeniyle öğretmenlerden bahsedilmez. Fakat eğitim, öğretim işini yapan kişilerden bahsedilir. Bu kişilerin birincisi “baba”, diğeri “hükümdardır”. Öğretmenler, eğitimciler/terbiyeciler hakkında verilen öğütler şöyle belirtilir:

a) Baba

Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğlu o terbiye altında/ile iyi olarak yetişebilir. (1218). *Baba* çocuğunu/oğlunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet/mutluluk duyar. (1219). Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes. (1220). Çocuk/oğlun *babası* âlim /bilge ve zeki ise, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. (1221). *Baba* çocuğunu/oğlunu küçüklükte/küçüklüğünde başı boş bırakırsa, kabahat ve suç çocukta değil, *babadır*. (1224). Çocukların tavrı hareketleri kötü ise, o kötülüğü *baba* yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur. (1225). *Baba* çocuğunu sıkı bir terbiye atına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip/gelişip-büyüyünce sevinir. (1226). Ey *baba* olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler. (1227). Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne/ana ve *babaları* sebep olur. (1486)). Bu ifadeler, hep terbiye/eğitim ile ilgili ifadelerdir.

Oğlu yetiştirmek için emek sarf edecek, çocuğu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek, çocuğa sıkı bir terbiye verecek, çocuğu başı boş bırakmayacak, çocuğu iyi olmaktan mahrum edecek, her şeyi öğretecek,

onu sıkı bir terbiye altına alacak, çocuğun iyi veya kötü olmasına neden olacak kişinin cevabı bu ifadelerde hep “baba” olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla “baba” öğretmendir.

Vezir (başbakan) Ay-Toldı'nın, yaşamının son anlarında, ölümden kurtuluşun çaresizliği üzerine konuşurken, oğlu Ögdülmiş'e, “Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta, ben-siz kalıyorsun (1216) ve “Benden sonra ne olacaksın; benim bundan başka bir düşüncem yoktur” (1217) sözlerini söyleyip arkasından, yukarıda belirtilen (1218,1219, 1220, 1221, 1224, 1225, 1226, 1227, 1486) sözleri söylemesi, onun eğitime ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Ögdülmiş, Odgurmuş'a, “Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler/Anlatır” (bab LXIII) başlıklı bölümde, çocukları terbiye edecek kişi olarak, babaya görevler verilmekte, “Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma,” (4504) denilmektedir. Diğer bir deyimle baba, “öğretmen” olarak görevlendirilmekte, babanın görevleri arasında “öğretmenlik yapmak” da bulunmaktadır (Arat, 1998).

Sonuç olarak, Kutadgu Bilig'de “baba”ya öğretmen görevi verilmekte ve çocuğu yetiştirmesi ondan beklenmektedir. Anneden, bir beyitin dışında (1486) neredeyse hiç söz edilmemektedir. Öğretmenin kişisel özelliklerinden, “yüksek başarı beklentisi” özelliği taşıdığı söylenebilir. Çünkü “Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip/gelişip büyüünce sevinir,” (1226) ifadesi, çocuğa her şeyin öğretilmesi hâlinde çocuğun hayatta başarılı olabileceği, yüksek mevkilere gelebileceği anlamına gelir ki, baba bu durumdan mutlu olur, demektir. Bunun dışında babanın özelliklerinde, öğretmenin mesleki nitelikleri ile ilgili ifadeler yer almaz.

b) Hükümdar

Hükümdar Kün-Toğdı, bir gün elindeki kitabı okurken, uzun uzun düşünür (1572) ve anlayamadığı bir yeri sormak için birini arar, fakat bulamaz. (1573). Sonra birdenbire Ögdülmiş'i hatırlar ve “Ben bu iyi işi unuttum (1577); Ay-Toldı ölürken, oğlunu bana emanet etmişti; hayret, ben onu nasıl unutturum (1578); babası öldü ise, oğlu hayattadır; birini kaybettim, bari diğerini tutayım,” (1579) der. Derhal adam gönderir, Ögdülmiş'i huzura çağırır. (1580). Türlü sualler sorar, bilgisini dener; Ögdülmiş bunların hepsine uygun cevaplar verir. (1590). Bunun üzerine hükümdar; “Ey oğlum, bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut,” (1591) der.

Bunun üzerine Ögdülmiş kolları sıvar, kapıdan ayrılmayarak, sadetle/mutlulukla hizmete başlar. (1605). Sabah akşam aralıksız hizmet eder; yemeğini orada yer ve geceleyin de muhafızlık eder. (1606). Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet/mutluluk ona el verir ve kapılar açılır. (1607). Hükümdar Ögdülmiş'i günden güne kendisine yakın tutar ve her işin nasıl yapılacağını ona anlatır. (1612).

Yine bir gün hükümdar, üzüntü içinde kendi kendine, "Ne yazık, o mükemmel insanı kaybettim/yitirdim (1613), hizmetimde birçok insan var, fakat hani işime yarayan seçkin biri (1614), bütün işlerim bozuldu, iş bilen yok; bana yardım edecek, candan bağlı bir insan nerde?" (1615) diye söylenir ve şöyle devam eder:

"Asil insan ölse dahi soyu kalır (1623). Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı/doğası da babasına çeker (1624). Ay-Toldi'nın oğlu da babasından bir parçadır; baba giderse, yerine oğlu kalır (1625). Baba gitti, yeri boş ve açık kaldı; bu boşluğu doldurmak için, oğlunu çok elverişli/uygun gördüm (1626), *ben onu yetiştireyim*, adam olsun; adam olan her vakit faydalı olur. (1627). Ben onun işe yarayacağını ve *yetiyeceğini* görüyorum; yaşının küçüklüğünden başka bir kusuru yoktur. (1628). Beyler kime el uzatıp *yetiştirirlerse*, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir. (1630). Şimdi benim için başka bir çare yok; onu *yetiştirsem*, o muhakkak adam olur. (1633). Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece babasının hakkını da ödemiş olurum (1634), ona karşı mertçe hareket edeyim ve insaniyet göstereyim," (1635) der.

Hükümdar Ögdülmiş'i takdir eder; iyi kötü bütün işlerini ona dandırır. (1641). Ona ihsanlarda bulunur ve onu yükseltir. (1642). Ögdülmiş, kanun, erkan ve iç hizmeti başarıyla yerine getirir (1643); hükümdar uyanır-uyanmaz, ilk defa onu görür. (1644). Ögdülmiş, hükümdarın huzurunda hizmet eder; sabah akşam daima hizmette bulunur, hiçbir kusur göstermez. (1652). Her türlü işte tam istifade edilecek hale gelir. (1653). Ögdülmiş hükümdara sadakatle bağlanır ve her işi dürüstlükle yerine getirir. (1687). Hükümdar da Ögdülmiş'e iyilikle mukabele eder (1688) ve onu günden güne yükseltir. (1692). Böylece hükümdar birçok zahmetten kurtulur; halkın üzerindeki yük hafifler ve kazancı artar. (1654).

Hükümdar, Ögdülmiş'i tecrübe eder ve bütün işlerini sadakatle ifa ettiğini/yaptığını görür. (1716). Bazen itibar gösterir, onu yükseltir; bazen sert davranarak/muamele ile onun itibarını kırar. (1717). İtibarda iken, o başkalarına kaba muamele etmez/davranmaz, itibardan düştüğü zaman da işini aksatmaz. (1718). Hükümdara sadakatle bağlanarak, ona

siper olur; hazineyi ve malı iyi idare eder. (1719). Boynuna büyük emanetler yüklenir. (1720). Büyük bir sadakatle işine devam eder; hükümdar da onu günden güne kendisine yaklaştırır. (1721). Bütün işlerini açık olarak/açıkça ve yerli yerinde yapar; her birinin hesabını ayrı ayrı kaydeder. (1722). Hükümdarın malını iyi idare eder, kendi çıkarını düşünmez; hizmette kıl kadar eğrilik göstermez. (1723).

Hükümdar da onu her şekilde *dener/sınar, iyice tetkik eder*, onun doğru ve dürüst hareket ettiğini görür. (1752). Bütün yaptıklarının şüphesiz, doğru olduğunu gören hükümdar, Ögdülmüş'in sadakatine inanır (1753). Onu *yükseltir*; ona inanır ve *bütün işleri onun eline verir* (1764). Bütün memlekette onu hakim kılar, o her işte kudret ve nüfuz sahibi olur. (1765). Ona *unvan, mühür, at, koşum ve hil'at verir*; çok itibar gösterir ve o ikbalin son derecesine vasil olur/ulaşır. (1766). Hükümdar ona verdiği beratlarda kendisinden büyük bir sitayişle/övgüyle bahseder ve o hükümdarın yakınlarından/yakınlarında olur. (1767).

Ögdülmüş iyi kanunlar vazetmekte/koymakta devam eder; herkesi, derecesine göre taltif eder/ödüllendirir. (1770). Kanunlar vaz edilir/koyulur ve memleket düzene girer; ülkenin temeli sağlamlaşır ve hükümdar huzura kavuşur. (1772). Hükümdar sıkıntıdan kurtulur, huzur ve sevince kavuşur; işleri görülür, kendisi rahat eder. (1774).

Hükümdarın Ögdülmüş'i günden güne kendisine yakın tutması ve her işin nasıl yapılacağını anlatması,(1612) onu yetiştirmesi (1627, 1633), başarılarında takdir etmesi (1641), ona danışması (1641), günden güne yükseltmesi (1642, 1688), tecrübe etmesi (1716), sert muamele yaparak tepkisini ölçmesi, her şekilde denemesi (1717), bütün işleri onun eline vermesi (1764), unvan, mühür, at, koşum ve hil'at vererek ödüllendirmesi (1766), ondan sitayişle bahsetmesi (1767), sonuçta da memleketin düzene girmesi ve hükümdarın rahat etmesi sağlanır (1772, 1774). Bu eğitim bir yönüyle iş yerlerinde yapılan çıraklık eğitimine benzer. Çünkü her şey görerek, yaparak yaşayarak öğrenilir. Uzun süre alır, usta her şeyi göstererek öğretir. Kısmen planlı ve amaçlıdır. Diğer yönüyle bu eğitim, Ögdülmüş'in gelişmesini sağlamak, yeterliğini arttırmak amacıyla özel bir eğitim verildiğinden hizmet içi eğitim ve yetiştirme'dir. Bu hizmet içi eğitimi de hükümdar vermektedir.

Kün Toğdı'nın, "*Ben onu yetiştireyim*" (1627), "*Ben onun yeti- seceğini görüyorum*" (1627), "*Beyler kime el verip yetiştirirlerse*" (1630), "*Onu yetiştirirsem*" (1633), sözlerinden, hükümdarın "öğretmenlik" görevi de yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, hükümdarın Ögdülmüş'i günden güne kendisine yakın tutmasından (1612), her işi nasıl yapılacağını ona anlatmasından (1612), yaşının küçük olmasına itiraz

etmemesinden (1628), “*Asil insan ölürse soyu kalır (1623), Ben onun işi yarayacağını görüyorum (1628), ben onu yetiştireyim adam olsun (1627), beyler kime el atıp yetiştirirlerse sonunda beye yakın olur (1630), onu yetiştirirsem, muhakkak o adam olur (1633), ona şefkat göstereyim (1634)*” demesinden, sadakatine inanmasından (1753), bütün işleri eline vermesinden (1764), ondan sitayişle bahsetmesinden (1767), bütün memlekete hakim kılmasından (1765), öğretmenin kişisel nitelikleri olan, “hoşgörülü ve sabırlı olma, sevecen ve anlayışlı olma, yüksek başarı beklentisine yönlendirme, cesaretlendirici ve destekleyici olma” ile mesleki niteliklerden, “katılımcı öğretim ortamı düzenleme ve öğrencilerdeki gelişimi izleme”, özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

4) Öğrenciler

Öğrenci; kendi fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlarını, toplumun ihtiyaç ve beklentileri ile uyumlu bir biçimde karşılayabilmek için gerekli olan bilgi, beceri, yetenek, tutum ve değerleri kazanmaya çalışan kişiye denir (Fidan ve Erden, 1998). Okulda öğretimin etkili olabilmesi için, öğrenmeye etki eden iki etmeni göz önünde bulundurmamak gerekir. Bunlardan birincisi ‘bireysel’ (iç), diğeri ‘çevresel’ (dış) etmenlerdir (Tekin, 2004).

Bireysel etmenler (iç koşullar): Öğrenmeye etki eden bireysel özellikler, genel sağlık durumu, gelişim düzeyi (vücut organlarının kendilerinden beklenen görevleri yapabilecek duruma gelmesi), öğrencinin genel yeteneği (zeka seviyesi), giriş davranışları (geçmiş yaşantılarda kazanılmış ön bilgi ve beceriler), çalışma strateji ve alışkanlıkları, dil becerisi ile duyuşsal özellikleridir (ilgi, inanç ve değerler, tutum, güdülenme, alışkanlık, kendine güven ve benlik tasarımı) (Tekin, 2004).

Öğrenmeye etki eden faktörlerin başında, “genel sağlık durumu” ve “gelişim düzeyi” bundan sonra, “genel yetenek” gelir. Birey belli bir öğrenme potansiyeli ile dünyaya gelir. Çevre ile etkileşimde bulundularak, bu potansiyel geliştirilmeye çalışılır. Öğrencilerin okul başarılarını etkileyen en önemli değişkenlerden biri, ön bilgilerdir. Bunlara “giriş davranışları” denir. Her yeni öğrenme, bir öncekinin üzerine inşa edilir. Bu nedenle öğrencilerin ön bilgileri ne kadar çoksa, yeni bilgiler kazanması, o kadar kolay olur (Erden, 1998; Fidan ve Erden, 1998).

Ön bilgilerin yanı sıra öğrencilerin çalışma strateji ve alışkanlıkları, öğrenmeyi önemli ölçüde etkiler. Örneğin, öğrencinin yeni metni kendi cümleleriyle özetlemeye, soruları yanıtlamaya çalışması, bunları yapmayan öğrencilere göre yapanlarda önemli ölçüde başarı farkı yara-

tır (Erden, 2014). Öğrenmede duyuşsal özellikler de, örneğin öğrencinin okulu ve dersleri sevmesi, başarılı olacağına inanması, kendine güvenmesi, ders çalışmaya karşı güdülenmesi, öğrencinin başarılı olmasını sağlayan önemli faktörlerdendir (Fidan ve Erden 1998; Erden, 1998; Erden, 2014; Tekin, 2004).

Çevresel etmenler (dış koşullar); aile, öğretmen, diğer öğrenciler (okuldaki/sınıftaki öğrenciler ve arkadaş çevresi), basılı araçlar, gör-işit araçları, öğretim yöntemleri, pekiştiriciler ve dönüttür. Aile çevresinin çocuğa sağladığı ekonomik olanaklar, uygun bir fiziksel mekan sağlanması, aile bireylerinin öğrenciyi akademik yönlerden desteklemesi, ona akademik rehberlik yapması, başarı beklentisinin yüksek olması, öğrencinin başarısını etkilemektedir (Erden, 2014; Tekin, 2004).

Sonuç olarak, öğrenci ile çevresi arasındaki etkileşim demek, öğrencilerin “iç koşullar” ile “dış koşullar” arasındaki etkileşimi demektir. Bunun için de, öğrenci davranışında oluşturulmak istenen değişikliğin niteliğine göre, belli iç ve dış koşullar gerekir. Diğer bir deyimle, dış koşullar, iç koşullara göre düzenlenmelidir ki, öğrenci istenilen davranışları kazanabilsin, denebilir (Erden, 1998; Tekin, 2004).

Kutadgu Bilig’de, öğrenciler ve görevleri hakkında doğrudan bilgi verilmemektedir. Çünkü formel anlamda okul, dolayısıyla öğrenci bulunmamaktadır. Bu nedenle, çocuklar öğrenci olarak değerlendirilmiş ve ilgili beyitler/öğütler inceleme konusu yapılmıştır. İç ve dış koşullarla ilgili beyitler aşağıda belirtilerek, yorumlamaya çalışılmıştır.

İç Koşullarla (bireysel etmenler) İlgili Olanlar

a) Kalıtım ile İlgili Olanlar

Kötü insan da iki türdür. (875). Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenemez. (876). Doğuştan iyi olandan daima iyilik gelir; dünya halkı ondan istifade eder. (878). Doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur; o dünya için bela ve halk için felakettir. (879).

Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk edip gider; ey zeki insan. (883). Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir insan doğru ve dürüst bir hayat sürer. (873). Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı da babasına çeker. (1624). Ay-Toldı’nın oğlu da babasından bir parçadır; baba giderse, yerine oğlu kalır. (1625). Bunun, belli ki, bir mayası vardı; onun için onu yetiştirdim ve ona ihsanlarda bulundum. (1646).

Doğuştan mert ve insan olup, yükselecek olan çocuğun daha küçükken bütün alametleri belirir. (1648). Bütün küçük şeylerin olacağını

gösteren bir belirtisi vardır; küçüklükten itibaren büyüyünceye kadar belirti hep kendisini gösterir. (1650). Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekte iken, görmeli; her işte misal olarak, bunu örnek almalı. (1651).

Çalışmakla elde edilemeyen tek şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. (1682). İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir. (1683). Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar. (1825). İnsan çok şey öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne kadar öğrense ve anlasa bile, yine akli elde edemez. (1827). Tanrı yaratırken, akıl ve gönül ihsan ederse, çocuk bilgi için tam bir sermaye elde etmiş olur.(1818). Akıllı olmak Tanrı vergisidir; ancak buna doğuştan sahip olursa, aklın emareleri kendini gösterir. (1828). Akıl, şüphesiz, Tanrı'nın ihsanıdır; insan akıl ile bir türlü iyi kısmet ve nimete nail olur/ulaşır. (1829). O günden güne gelişir, gittikçe akli tekamül eder/olgunlaşır ve her istediğini öğrenir, bilir. (1819). Tanrı yaratırken gönül vermezse, insan hiçbir dileğine erişemez. (1821). İnsanın tıynetine/yaradılışına girmiş/sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça, katiyen/kesinlikle bozulmaz. (882).

Bu beyitlerde sözü edilen, doğuştan itibaren gösterilen özellikler (kötülük, iyilik, daha küçükken alametlerin/belirtilerin görülmesi, akıl) gibi özellikler kalıtımla ilgili özelliklerdir. Kalıtım, kişinin anne ve babasından, genler yoluyla aldığı özellikleri içerir. İnsanların fiziki görünüşü, beden yapısı, cinsiyeti, bazı hastalıkları, heyecan ve duyu halleri, göz rengi, saç sıklığı, insan zekasının erişebileceği sınır kalıtım yoluyla belirlenir. “Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk edip gider; ey zeki insan,” denilerek, kalıtsal özelliklerin değiştirilemeyeceği, bu özelliklere göre hareket edilmesinin uygun olacağı da “Baba giderse, yerine oğlu kalır. (1625). Bunun, belli ki, bir mayası vardı; onun için onu yetiştirdim ve ona ihsanlarda bulundum, (1646)” beyiti ile etkili bir biçimde dile getirilir.

Bunların dışında, “çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlanmalıdır” (1822) ifadesinde, zekaca gelişmiş üstün yetenekli çocukların, eğitime erken başlanması (özel eğitim) gerektiği belirtilir. “İnsan küçük çocuk iken, bilgi öğrenir, ...” ifadesinde, öğrenmenin küçük yaşlarda daha hızlı olduğuna vurgu yapılır. 0-6 yaş dönemi çocukların bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin en hızlı olduğu dönemlerden biridir. Yapılan araştırmalar bu dönemdeki gelişmelerin çocuğun daha sonraki öğrenme ve büyüme yeteneklerini büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bloom'un yaptığı araştırmalara göre (17) yaşına kadar olan zihinsel gelişmenin % 50'si (4) yaşına, % 30'u (4) yaşından

(8) yaşına, % 20'si ise (8) yaşından (17) yaşına kadar oluşmaktadır (Fidan ve Erden, 1998). Kutadgu Bilig'de, eğitime erken başlama ile zekanın çocuk yaşlarda hızlı gelişimi arasında bağıntı kurulduğu ve bu durumdan yararlanmak gerektiği belirtilmektedir, denilebilir.

b) Gelişim düzeyi ile ilgili onlar

Küçük çocuğa/oğlana bak, ona akıl ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez. (293).

Vücut organlarının kendilerinden beklenen görevleri yapabilecek bir düzeye ulaşabilmeleri için belli bir zamanın geçmesi, diğer bir deyimle, "biyolojik değişmeye" uğraması gerekir. Bu zaman gelmedikçe, birey kendisinden istenilen davranışları gösteremez. Diğer bir deyimle, yapılacak alıştırmaya çalışmaları, örneğin erken yürümeyi sağlamaz.

Dış Koşullarla (Çevresel Etmenler) İlgili Olanlar

"Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar. (874). Kötü insan da iki türlü olur. (875). Diğeri ise taklit yoluyla kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider. (877). Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı da, arkadaşının gibi, kötü olur. (884). Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için, bir meşale bulmuş olur. (885). İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır." (886). Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar. (1297).

Başkalarını gözleyerek öğrenme, öğrenme hayatımızda önemli bir yer tutar. Çocuklar, çevrelerindeki büyüklerin, öğretmenlerin, değer verdikleri kişilerin ve arkadaşlarının davranışlarını gözleyerek yeni davranışlar kazanırlar. Diğer bir deyimle onları taklit ederler veya model alırlar (Fidan ve Erden, 1998). Çevrelerindeki insanların davranışları "istendik davranışlar" ise, kendilerinin davranışları da "istendik davranışlar" olacaktır. Aksi hâlde, "istenmedik davranışlar" kazanılacaktır. Çocukların, çevrelerindeki kişiler ve özellikle arkadaş çevreleri, onların olumlu-olumsuz davranışları kazanmalarında ve yarar-zarar görmelerinde etkili olmaktadır. Kutadgu Bilig'de, istenilen davranışları kazandırmada, arkadaş çevresinin denetim altında tutulması gerektiğine önem verildiği, hatta daha da ileri gidilerek, kötü insanları düzeltmek için iyilerle onları arkadaş yapmak gerektiği söylenebilir.

Kutadgu Bilig'de, Yusuf Has Hacib'in, çocuklarla ilgili olumlu olumsuz birçok düşünceye sahip olduğu görülür. Çocukların öğrenci olduğu, öğrenci sayıldığı düşüncesi ile bu çalışmada onlara da yer verilmiştir.

Kutadgu Bilig’de, Çocuklar Hakkındaki Olumlu-Olumsuz Düşünceler

a. Olumlular

“Oğul-kız, hakikatte, gören gözün nurudur. (1163). İnsan evlenmeli ve birçok çoluk çocuk/oğul kız sahibi olmalıdır; ‘evlatsızdır/oğulsuzdur’ demek, insan için bir hakarettir. (3371). Evlatsız insan ölürken peşimanlığını ikrar etti/söyledi ve ‘Ey benden sonra gelen sen, çoluk çocuk/oğul kız sahibi ol’ dedi. (3373). Öldükten sonra evladı/oğlu kalan bir baba için ‘yaşamıyor’ denilemez. (3374). Evlatsız/oğulsuz insan/insanın ölünce, nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır. (3375). Eğer çoluk çocuk/oğul kız iyi ve hayırlı olursa, bu iş senin dediğin gibi olur. (3377).

Yusuf Has Hacib çocukları; gözün ışığı olarak görür (1163) ve bireyi aşağılanmaktan kurtaracağını (3371), çocuğun toplumda kendisine bir yer yapacağını belirtir (3375). Çocuk sahibi olmayı, kişiyi pişmanlıktan ve toplumda aşağılanmaktan kurtarmasının yanında, öldükten sonra da kendisinden kalan bir parçanın yaşamaya devam etmesi olarak görür (3374). Ayrıca, evladın iyi ve hayırlı olması durumunda onun mutlu olacağını anlatır.

b. Olumsuzlar

“Eğer evlat hayırsız çıkarsa, hayatta seni inletir; ölünce de seni çabucak unuttur. (3378). Senin adını kötüler ve üstelik, büyükler başta olmak üzere, bütün yad/yat yabancı beddua ederek, sana söyler. (3379). Çoluk çocuk insana düşmandır, düşman neyine gerek; düşmansız hayat sürmek daha iyidir. (3380). Düşmandan nasıl rahatlık umarsın; düşmanın atı bile senin aleyhine şahitlik/tanıklık eder. (3381). Oğul kızın adı, insan için giderilemeyen bir gölgedir. (3382). Oğul ve kız derdi, dipsiz bir denizdir; oğul ve kız al yanağı soldurur. (1164). Bir kimsenin karısı ve oğlu kızı varsa, o adam nasıl rahat uyuyabilir. (1165). Oğul ve kızdı dolaylı baba daima eziyet çeker; fakat oğul ve kız babasının/atasının adını dahi anmaz. (1166). Sen oğul kız diye kendini üzersin; bu zahmeti takdir eden oğul kız nerede. (3384). Haram toplarsın; gidersen kalır; sen inleye inleye git, sefasını o sürsün. (3385). Evlenen kimseyi bir gemiye binmiş farz et; gemiye binen kimse denize açılır. (3386). Oğul kız dünyaya gelirse, gemisi parçalanır; gemi parçalanınca, su içinde kim diri kalır. (3387). Oğul kız sahibi insanın kusuruna bakmamalı; evlat/oğul kız sahibinin/babasının yediği zehirdir. (3388). Evlatların/oğul kızın hayırsızı ölen anne/ana ve babasını, bir kere olsun, anmaz. (3389).

Böyle çocuktan hiç vefa umulur mu; onun tabiatı kötü ve işi gücü cefadır. (3390). Oğul kız babası her türlü zahmete katlanır; bela ve mihnetleri de fil gibi yüklenir. (3391).”

“Öldükten sonra evladı kalan bir baba için ‘yaşamıyor’ denilemez. (3374).” diyen Yusuf Has Hacib, evladın hayırsız çıkması durumunda, hayatta kendisini inleteceğini (3378, 3385), adını kötüleyeceğini (3379), çabucak unutacağını (3378), sana düşman olacağını (3380), derdinin yanağını solduracağını (1164), rahat uyuyamayacağını (1165), çektiğin bunca zahmete rağmen onun senin adını bile anmadığını (1166), senin inlediğini, onunsa safa sürdüğünü (3385), evlat sahibinin zehir yediğini belirtmekten geri kalmaz (3388).

5) Eğitim Programı

Eğitim programı; okulun, okul içi ve dışındaki bütün durumlarda arzu edilen sonuçlara ulaşmak için giriştiği çabaların tümü, olarak tanımlanmakta olup, bir eğitim kurumunun çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, millî eğitimin ve kurum amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleri kapsar. Öğretim (dersler ve içerikleri), ders dışı kol faaliyetleri, özel günlerin kutlanması, geziler, kısa kurslar, rehberlik, sağlık vb. hizmetler ve fonksiyonlar bu çerçeve içine girer (Varış, 1978). Eğitimde “program” kavramı; eğitim programı, öğretim programı, müfredat programı, ders programı gibi değişik adlar altında kullanılmaktadır (Büyükkaragöz, 1997). Eğitim programlarında öncelikle amaçlar (hedefler) belirlenir ve konular/etkinlikler ona göre şekillendirilir.

Eğitim Programının Öğeleri

Eğitim programlarında; hedef/amaç, kapsam/içerik/konular/etkinlikler, eğitim durumları (öğretim faaliyetleri) ve sinama durumları (değerlendirme) olmak üzere dört öge bulunur.

a)Amaç/Hedef: Hedefin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bunlar: “Yetiştirilen insanda, bulunması uygun görülen, eğitim yoluyla kazandırılabilir özellikler; varılmak istenen nokta; öğrencide gözlenmesine karar verilen istendik davranış değişmesi; istendik davranış değişikliği; öğrencilerin planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan davranış değişikliğidir.” Okulda öğrenciye kazandırılacak bilgi, beceri ve tutumlar hedefler bölümünde ifade edilir. Ayrıca hedefler, konu alanının tüm önemli bilgilerini kapsar. Her dersin farklı hedefi vardır. Bu hedeflere ulaşıldığında, okulun amaçları gerçekleşmiş olur.

Hedefler; bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sezgisel olmak üzere dört bölüm hâlinde incelenebilir (Sönmez, 2011):

Bilişsel hedef; herhangi bir nesne veya olguyla ilgili –sonradan- öğrenilmiş davranışlardan zihinsel yönü ağır basan hedeflere denir. Duyuşsal hedef; ilgi, tutum, güdülenmişlik, kaygı, benlik, kişilik, değer yargıları gibi boyutlardan oluşan öğrenilmiş hedeflere denir. Devinişsel hedef; bedensel beceri yönü ağır basan, zihin kas eşgüdümü gerektiren, öğrenilmiş hedeflere denir. Sezgisel hedef; bilinenlerden hareketle, geleceği kestirebilme ile ilgili, öğrenilmiş hedeflere denir (Sönmez, 2011).

Hedefler, genelden özele doğru; uzak hedef, genel hedef, özel hedef ve davranışsal hedef (hedef-davranış) olmak üzere dörde ayrılabilir. Bu tür hedefler şöyle açıklanabilir:

1) Uzak Hedef: Devletin politik felsefesini yansıtır, elli yüz seneyi kapsayabilir. Bir bakıma vizyonu yansıtır. Bunlara “ideal” de denebilir. Bir ülkenin hangi düzeye çıkmayı amaçladığını gösterir. “Dünyanın en güçlü devleti olma, dünyaya ve uzaya egemen olma” gibi. Bizim devletimizin uzak hedefi, Anayasamızda belirtildiği gibi “Çağdaş uygarlık düzeyine çıkma” ya da “Çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkma”dır. Belli bir eğitim alanının ülke düzeyinde çok genel hedefleri de, örneğin Türk Milli Eğitiminin hedefleri, Türkiye’de sağlık eğitimin hedefleri gibi hedefler de uzak hedefler başlığı altında ele alınabilir.

Yusuf Has Hacib; “Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim,” (350) diyerek, kitabı yazma amacının, eğitimin nihai amacı olan “bireyi mutlu etmek” düşüncesi olduğunu belirtir. Ayrıca mutluluğun nasıl sağlanacağını; “İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mes’ud olur.” (352) sözleriyle belirtir. Devamla, mutlu olmak için Kutadgu Bilig’e başvurulmasını ister: “Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir.” (351). “Okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim.” (350). Bu kitabın sözleri insana yardım eder ve yol gösterir; her iki dünyadaki işleri düzenler.” (17). “Her şeyi söyledim; buna inanır ve sözümü tutarsan, daima mes’ud olursun.” (1340). “Her iki dünyayı bulan insan çok mes’ud olur ve bütün saadetlerin başında oturur.” (1973). “Doğru insan her iki dünyayı kazanır.” (1290). Yusuf Has Hacib, kitabı yazma gerekçesini böyle belirttikten sonra, her “iki dünyada mutlu olmak” için bireyin bu dünyada yapması gerekenleri belirtir:

“Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mes’ud eder.” (1289). “İnsan gününün mes’ud geçmesini isterse, bunun çaresini doğrulukta aramalıdır.” (1291). “İnsan uslu-başlı, tavrı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada güneşi parlar.” (1294). Bu dünya için kendini ateşe atma, kimseye zulüm etme.” (1284). “Cehennem azabına karşı iyiliği kendine siper edin.” (1295). “Ey asil tabiatlı/doğalı, her iki dünyada insanlara faydalı olan şey, iyilik yapmaktır.” (1659). “İkincisi haya, üçüncüsü doğruluktur; insan bu üç şey ile saadet/mutluluk güneşine erer. (1660). “Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden insanın her iki dünyada günü kutlu olur.”(1663). “Doğruluk, haya ve iyi hareket, bu üçü kimde birleşirse, o insan mes’ud/mutlu olur.” (1664). Kısaca, Yusuf Has Hacib, bireyin nihai mutluluğa erişmesi için doğruluk, haya ve iyi hareketin bireyin özünde birleşmesi gerektiğini belirtmektedir.

Buna rağmen, bireyin mesut olamayacağı durumlar da olabilmektedir. Çünkü “Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kimse her iki dünyada mes’ud olur.” (1267). “Tanrı hangi kula muzaheret ederse/arka çıkarsa, o kimse her iki dünyada dileğine/dileklerine kavuşur.” (1268). Beklenmedik, istenmedik olumsuz durumlar karşısında da insan isyan etmemeli, “Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bilip; Tanrı’ya inanmalı ve ona kulluk etmelidir.” (1279).

Yusuf Has Hacib, “bireyi her iki dünyada mutlu etmek” düşüncesini, “ideal” olarak belirtir ve bu ideali amaçların en üstüne oturtur. Bundan sonra sıra, “uzak hedef”in belirlenmesine gelir. Uzak hedefi, “*bireyi her iki dünyada mutlu edecek bir iki dünya devleti kurmak*” olarak belirtir. (17, 351, 352, 1290, 1973).

Yusuf Has Hacib, “Bireyi her iki dünyada mutlu etmek idealini” gerçekleştirebilmek için, altı yönetim ana birimi (bey, vezir, kumandan, ulu hacib, elçi, hazinedar) ile dört yardımcı birim (kapıcı başı, katip, aşçıbaşı, içkici başı)’ndan oluşan bir üst yönetim kurar. Bunların “görevleri”ni ve görevlerini yapmış olmanın göstergesi olan “davranışlar”ı ayrıntılı olarak belirtir. Görevleri “hedef”, gösterilmesi gereken eylemleri de “davranışlar” olarak adlandırmak mümkündür. Bir hedefin gerçekleşmesi için en az bir/iki davranışın gösterilmesi gerekir. Devlet yönetiminde bulunan/bulunacak kişilerin sahip olması gereken hedefler/özellikler ve bunların göstergesi olan davranışlar, bu çalışmanın konusu olmadığı için burada ele alınmamıştır.

2) Genel Hedefler: Devletin eğitim felsefesini içerir. Uzak hedeflerin somutlaşmış halidir. Ülkenin anayasasında yer alırlar. O ülkedeki yurttaşların hangi özelliklerle donanmış olacağını gösterirler.

“Laik, sosyal adaletçi, demokrat, hoşgörülü, bilimi önder alan, ülkenin bölünmez bütünlüğünü ve birliğini savunan insanlar yetiştirmek” bu hedefe örnek olarak verilebilir. Kısa sürede sonuç vermez ve ölçülemezler.

3) Özel Hedefler: Her bir dersin, kursun, konunun, kolların öğretim hedeflerine özel hedef denir. Örneğin Türkçeyi doğru kullanabilme, dört işlem gerektiren problemi çözebilme, basit fen deneylerini yapabilme, Eğitim Bilimlerine Giriş dersinin hedefleri, özel hedeftir.

4) Davranışsal Hedef (Hedef-Davranış): Bir özel hedefe (amaca) ulaşıldığında, kazanılmış olacak davranışlara denir. Örneğin bir dili etkin kullanabilen kişi, o dili konuşma, yazma ve anlama ile ilgili davranışlarını gösterir (Sönmez, 2011; Çilenti, 1988).

Kutadgu Bilig’de, eğitim programı hakkında doğrudan bilgi verilmemekte, program hakkında verilen bilgiler şöyle belirtilmektedir:

Kutadgu Bilig’de Çocuklar İçin Belirlenmiş Hedefler/Amaçlar:

Ay-Toldı, oğlu Ögdülmiş için Tanrı’dan, varılmak istenen nokta ya da gözlenmesine karar verilen istendik davranışlar olarak şu dileklerde bulunur:

Baba idim, şimdi bu baba ölüyor; ey Rabbim, sen dirisin, *ona saadet ver.* (1262). Onu refaha yakın ve beladan uzak tut; *her iki dünyada onun yardımcısı ol.* (1263). Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kimse *her iki dünyada mes’ud olur.* (1267). Tanrı hangi kula müzaheret ederse/arka çıkarsa, o *her iki dünyada dileğine kavuşur.* (1268). Bu toplanmış mal, tutmasını bilersen, sana kafidir; *her iki dünyada yüzünü güldürür.* (1287). Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı *mes’ud/mutlu eder.* (1289). Hareketi doğru olan insan ne der dinle; doğru insan *her iki dünyayı kazanır.* (1290). İnsan *gününün mes’ud/mutlu geçmesini* isterse, bunun çaresini doğrulukta aramalıdır. (1291). İnsan uslu-başlı, tavrı ve hareketi doğru olursa, *her iki dünyada güneşi parlar.* (1294). Bu toplanmış mal, tutmasını bilersen, sana kafidir.

Ay-Toldı, Ögdülmiş için iki dünyada mutluluk isterken, dileğini öncelikle Tanrı’dan ister (1262, 1263). Çünkü bireyin mutlu olması için sadece gerekenleri yapması yetmez, öncelikle Tanrı’nın inayet etmesi gerekir (1267, 1268). Diğer bir deyimle, ancak Tanrı inayet ederse kişi her iki dünyada mutlu olabilir (1267, 1268). Ayrıca, Yusuf Has Hacib doğruluğa, doğru olmaya, dürüst olmaya özel bir vurgu yapar (1289, 1290). Kişi, mirasyedilik yapmazsa (1287), doğru olup, dürüst hareket

ederse (1289), Tanrı da inayet ve yardım edip, müzaheret ederse, o kişi iki her iki dünyada dileklerine kavuşur ve mutlu olur (1267, 1268).

b)Kapsam/İçerik/Konular/Etkinlikler

Kapsam; öğretim sürecinde öğrencilere, hedeflerde belirlenen özellikleri kazandırmak için gerekli olan bilgiler veya öğrencilere kazandırılacak özelliklerdir. Kapsama, konu alanı da denir. Kapsam, konu alanındaki önemli kavram, ilke, kural ve olguları içerir. Kapsam seçiminde, kapsamın hedeflere uygunluğu en önemli öğedir (Fidan ve Erden, 1998).

Yusuf Has Hacib, mutlu olmak için şu konuların/etkinliklerin yapılmasını gerekli görür ve bunları Ay-Toldı'nın ağzından Ögdülmüş'e öğüt olarak söyler. Bu öğütler:

Aşağıda belirtilen öğütler ile XXII. babdaki bazı öğütlerde, konuları işlemenin gerekçeleri, diğer bir deyimle bireyin kazanımları belirtilir. Böylece birey, konuları işlemekle, hedeflerden haberdar edilmiş, diğer bir deyimle işlenecek konuların ne işe yarayacağını öğrenmiş olur. Sonuçta da başarılı ve mutlu olur.

Çocuklara/oğula kıza fazilet/erdem ve bilgi öğretilmeli (ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler). (1228)(Gözden uzak bulundurma), *ona fazilet/erdem ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet* ile memlekette mevki sahibi olsun. (1489).Oğul-kıza/oğluna *bilgi ve edep öğret*; (bu her iki dünyada onlar için faydalı olur). (4506) Seni O yarattı, O sana saadet verdi; bana da vermeyecek mi; *buna iman et*. (1244). Çünkü hangi kul Tanrı' ya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur. (1272). Ey oğul, anla, *ölümü unutma*, onu devamlı düşün ve uyanık bulun. (1273). Ölümü unutma, daima hazır ol, onu hiçbir zaman hatırdan çıkarma; kendini unutma, aslını daima göz önünde tut. (1323). Hayata inanma. (1274). Çünkü yel gibi geçer; gafil olma, bu dünyadan çabuk geçersin. (1274).

Konulara/etkinliklere, Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmüş'e Öğüt Verdiğini Söyler, (Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmüş'i Öğütleyişini Anlatır) (bab XXII) başlıklı bölümde de şu ifadelerle yer verilir:

Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy. (1278). Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrı'ya inan ve ona kulluk et. (1279).Onun bütün emirlerine itaat et, -çünkü- Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder. (1281). Neye ihtiyacın varsa, ondan dile; -çünkü- bil ki sana yardım edecek ondan başka bir kuvvet yoktur. (1280). Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevazu ile söz söyle, büyük

söz söyleme. (1282). Bu dünya için kendini ateşe atma; başkasının malını alma, kimseye zulüm etme. (1284). Malım sana kaldı, bana ancak yük oldu; huzur içinde yemekte devam et, güle-güle kullan. (1286). Çünkü bu toplanmış mal, tutmasını bilersen, sana kafidir; her iki dünyada yüzünü güldürür. (1287). Doğru ve dürüst hareket et; -çünkü- doğruluk insanı mesut eder. (1289). Büyük ve halka baş olmak istersen, doğru yoldan şaşma. (1293).

Oğlum, cehennem azabına karşı iyiliği kendine siper edin. (1295). Daima iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur-kalk, bundan sonra hep iyilik gelir. (1296). Kötü arkadaşa yaklaşma, çünkü sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, -çünkü- seni sokar. (1297). İkiyüzlü adama sır verme; -çünkü- sözün yayılır, sırrın ortaya çıkar. (1298). Dedikodu yapanları evine yaklaştıрма, -çünkü- görüp-öğrendiklerini bütün halka yayarlar. (1299).

Tecrübe edilmiş/sınanmış ve güvenilir insana iyice yapış; -çünkü- böyle insandan zevk duyarsın. (1300). Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırlarını açma, onu sımsıkı sakla. (1301). Başkasını kıskanma, çok yiyip içme; -çünkü- bu iki işi yapan insanın başı deritten kurtulmaz. (1302).

Kadını/dişiği başıboş bırakma, kapıyı kapalı tut; -çünkü- insana/erkeğe her türlü uygunsuzluk kadından/dişiden gelir. (1303). Yabancıyı eve sokma, kadını/dişiği çıkartma; içli-dışlı olmadan önce, insanı tecrübe et/sına. (1304). İyi hareket et, mal için kaygılanma; -çünkü- iyi hareket edersen, mal kendiliğinden gelir. (1305). İnsana mal ne lazım, lazım olan iyi huydur; -çünkü- böyle olan insan, gerekirse, bütün iyi şeyleri elde eder. (1307).

Hayasız/utanmayan adamdan kaç, uzak dur. (1309). Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; -çünkü- sabırlı insanlar arzularına erişirler. (1310). Hangi iş olursa olsun, sen onu tatlı dille karşıla; -çünkü- her işte tatlı dil kullanırsan, saadet sana bağlanır. (1311). Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, fakat halal/helal ye. (1312). Halk serkeşlik ederse, ondan uzak dur; avamın kargaşalığına karışma/katılma, ondan kaç. (1313). Ey kuzum, iyilikten başka bir maksatla, ancak beylerin kullanabileceği sözleri ağzına alma. (1314). Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hava ve hevesine hakim ol. (1315). Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; -çünkü- sonu düşünülmeyen işler insana zarar verir. (1316).

Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol; -çünkü- sabırlı insan sonunda sevince kavuşur. (1317). Çünkü insan sabrederse, bozulmuş olan

işler düzelir. (1318). Sabreden insan ne der dinle; insan sabrederse, dileğine kavuşur; -çünkü- sabredip-bekleyen avcı ak-kuş tutar. (1319). Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder. (1320). Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, insan sabretmeli; -sabrederse- onun bütün işleri tekrar yoluna girer. (1321). Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; -çünkü- insan sabrederse, göğe bile yol bulur. (1322).

Ölümü unutma, daima hazır ol, onu hiçbir zaman hatırandan çıkarma; kendini unutma, aslını daima göz önünde tut. (1323). Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et. (1324). Giderini gelirine göre ayarla; ancak sana yakışacak sözleri sarf et/söyle. (1325). Ağzından/dilinden yalan söz çıkarma; -çünkü- yalan söz ile insan kendi itibarını düşürür. (1326). Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al. (1327). Tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; bir kimsenin ayıbını görürsen, açma, üstünü ört. (1328). İbadette/tapınırken gayretli ol, Tanrı'ya kulluk et/tapın; günahattan uzak dur, kendini koru/sakın. (1329). Saadete/devlete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap. (1330).

Bu dünya ile oyalanma, -çünkü- geçer, gider; bu devlete inanma, -çünkü- çabuk ihtiyarlar. (1331). Hayata bel bağlama, -çünkü- rüya gibi geçer; boş saadete güvenme, -çünkü- kuş gibi uçar. (1332). Hayatı boşuna geçirme, iyilik yap; geçip gidenlerden ibret al. (1333). Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fiske ve fücur ile kara yüzlü olma. (1334). Çünkü bu iki hareketten mübarek saadet/mutluluk kaçır, bunlar insana fakirlik yolunu açar. (1335).

Tecrübeli/sınanmış kişi ne der, dinle; -çünkü- tecrübeli insanlar işin aslını bilirler. (1336). Şarap içme, zina etme, kendini koru (1337). Çünkü ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirebilir. (1337); içki insanı bin türlü günaha teşvik eder; saadet/mutluluk zinadan kaçır ve zaninin (zina edenin) yüzüne tükürür. (1338). Her şeyi söyledim; buna inanır ve sözümü tutarsan, daima mes'ud/mutlu olursun. (1340)diyerek, öğüt vermenin amacını belirtir. Ay-Toldı, son anlarında Ögdülmiş'i kucaklayıp, öpüp ağlayarak, (1500) ondan aşağıdaki istekleri yerine getirmesini ister. Bu istekler de eğitimin konuları sayılabilir:

Eğer bir gün gelir de hükümdar seni isterse, tavır ve hareketini düzelt, ona hizmet ve hürmette kusur etme. (1504). Ben sana gereken sözleri söyledim; sözümü unutma ve bana dua et. (1503). Aylak olma ve başıboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde ve sözünde dürüst ve mülayim ol. (1505). Gece geç yat, yine de erken kalk; -çünkü- yataktan

erken kalkan saadetini arttırır. (1506). Tanrı buyruğuna çok itaat et; hükümdara hizmet et ve ona gönülden bağlan (1507). Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur; kaç; daima iyilik yap, tavır ve hareketini düzelt. (1508). Sözünü gözet, emniyet içinde yaşa; kendini gözet, esenlik ile ihtiyarla. (1509).

Buraya kadar, Öğdülmiş'in öğrenmesi istenilen "Çocuklara bilgi öğretilmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler (1228) ifadesi "bilişsel alan" öğrenmelerle ilgilidir. Bu öğüdünün dışında "bilgi, bilişsel alan" ile ilgili herhangi bir ifadeye yer verilmez. Öğretilmesi istenilen bilginin de ne olduğu hakkında herhangi bir açıklama yer almaz. Kutadgu Bilig'de, zihin-kas eşgüdümlü "devinişsel alan" ile geleceği kestirmeye yönelik "sezgisel alan" ağırlıklı konular da yer almaz.

Kutadgu Bilig'deki "çocuk eğitimi" ile ilgili tüm konular, eğitimin "toplumsal işlevi" ile ilgili olup, öğrencilere toplumun kültürel mirasını (bilgi, gelenek, görenek, beceri, alışkanlık) aktarmaya ve bireylerin toplumsallaşmasını sağlamaya yönelik, -toplumsal- değerlerdir. Konular, bilgi öğretmenin dışında, daha çok "duyuşsal alan ağırlıklı" olup, "duyuşsal alan" ile ilgilidir (1228, 4506) ve bireye toplum içinde nasıl davranması gerektiği konusunda yardımcı olmayı ve toplumun etkin bir üyesi olmasını sağlamaya yöneliktir. Konular bireyi, doğru dürüst hareket etmekle, doğru olmakla (1282, 1289, 1293), iyilik yapmakla (1295, 1296), kötü adamlardan uzaklaşmakla (1297), dedikodu yapanları evinden uzaklaştırıp evine yaklaştırmamakla (1299), başkalarını kıskanmamakla (1302), kadını boş bırakmamakla (1303), mal için kaygılanmamakla (1307), hiçbir işte acele etmemekle (1310), sabırlı olmakla (1310), tatlı dil kullanıp diline ve boğazına sahip olmakla (1311, 1312), başkalarına zarar vermeyip iyilik yapmakla (1315), kendi hava ve hevesine hakim olmakla (1315), giderini gelirin göre ayarlamakla (1325), akrabalarına yakınlık göstermekle, küçüklerin gönlünü almakla (1327), ikramlarda bulunmakla (1328), kibirlenmemekle (1330), geç yatıp erken kalkmakla (1506), örnek bir kişi yapacak ve böylece dünya mutluluğunu sağlayacaktır. Bunun yanında, Tanrı'ya inanıp, ibadette gayretli olmakla, ölümü unutmamakla, dünyaya bel bağlamamakla, hükümdara gönülden bağlanıp hizmet etmekle, dinin gereklerini yerine getirip, yasaklarına uymakla öbür dünya mutluluğunu sağlayacaktır (1272, 1507, 1278, 1279, 1281, 1323). Böylece konular, her iki dünyada mutluluğunu sağlayacaktır.

c)Eğitim Durumları

(Öğretim Faaliyetleri, Öğretme-Öğrenme Etkinlikleri)

Öğrencileri hedeflere ulaştırmak için geçirmeleri gereken öğrenme yaşantılarını sağlayacak, dış koşulların düzenlenmesine “eğitim durumları” denir. Öğrencileri hedeflere ulaşmak için onlara, nasıl bir yaşantı sağlanacağını gösterir. Bilgilerin sunulmasında kullanılacak stratejileri (sunuş yoluyla öğretim, buluş yoluyla öğretim, araştırma-soruşturma yoluyla öğretim, tam öğrenme, sorun çözme), yöntem ve teknikler (anlatım, soru-cevap, grupla çalışma, tartışma, laboratuvar, örnek olay, gösterip yaptırma), başlıca eğitim-öğretim ilkeleri (çocuğa görelilik, hayatilik, iş, ekonomiklik, güncellik, açıklık, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa, kolaydan zora, basitten karmaşığa), eğitim durumlarının nasıl düzenleneceği (bir dersin işlenme basamakları veya bilginin sunuluş biçimi ve sırası) (dikkati çekme, güdüleme, gözden geçirme, geçiş, geliştirme, kapanış, değerlendirme), eğitim durumları ile ilgili değişkenler (pekiştirme, ipucu, dönüt, düzeltme, öğrenci katılımı, öğretmenin nitelikleri, sevgi, fiziksel yapı, zaman), öğretim araç ve gereçleri, eğitim durumlarını oluşturur. Dersin amaçlarının ne derece gerçekleştiğinin ölçülmesi de “değerlendirme” denilen basamaktır (Sönmez, 2011).Kutadgu Bilig’de “çocuk eğitimi” ile ilgili olarak doğrudan bir öğretim stratejisi ve yönteminden bahsedilmez. Öğretim strateji ve yöntemleri ile ilgili öğütler şunlardır:

Ay-Toldı dedi: Ey oğul, sözümü unutma, bunu can kulağı ile *dinle*.(1167). Oğlu babasının sözünü *dinledikten* sonra yüzünü ona doğru çevirerek söze başladı. (1184). Ey baba –dedi- sana bir سوالım var; onu sorayım, sen cevabını bana ver. (1185). Ay-Toldı cevap verdi: Ey oğul, sözümü *dinle* bu işten vaz geç. (1195). Öğdülmiş *dinledi* ve: Ey baba-ölümün daima seni takip ettiğini iyice bildiğin hâlde, (1203). niçin ona göre hareket etmedin ve neden şimdi inleyerek, onu/ona çekiştiriyorsun/ileniyorsun? (1204). Geride kalması mukadder olan malı niçin topladın; ihtiyacından artan malı niçin başkalarına dağıtmadın? (1205). Ey baba, bugün peşiman olmanın ve inleyerek, başını yerden yere vurmanın ne faydası var? (1207). Ay-Toldı dedi: Ey oğlum, *dinle*; bana bak, sen gafil avlanma, ahiret işini yoluna koy. (1208). Ay-Toldı oğlunun sözlerini *dinledi*; elini kaldırdı, gözünü göğe dikti. (1249). Benden sonra ne yapacağını sana anlatabildiğim kadar söyleyeyim, *dinle*. (1277). Hükümdar tekrar sordu: Bu sözleri *dinledim*; peki, insan için kötü ve faydasız olan şeyler nelerdir? (1665). Şair bu manada şu

sözleri söylemiştir; ey iyi insan, şimdi bunu *dinle* ve anla. (1812). Hükümdar tekrar dedi: Ey Öğdülmiş, peki, bilgi sahibi olanlar bunu nasıl elde ederler? (1815).

Yukarıda belirtilen, Ay-Toldı'nın Öğdülmiş ve hükümdarın Öğdülmiş ile yaptığı konuşmalardan, Sunuş Yoluyla Öğretim Stratejisi ile bu stratejinin yöntemi olan Anlatım Yöntemini uyguladıkları söylenebilir. Bu strateji ve yöntemin içerisinde, yer yer soru cevap ve karşılıklı konuşma şeklinde uygulamaların yapıldığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig'de Eğitim-Öğretim İlkeleri

“Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez.” (293), beytinin dışında, Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretim ilkeleri ile ilgili bir öğüte doğrudan rastlanmaz. Fakat eğitim-öğretim ilkeleri ile ilgili olarak “çocuğa görelilik” ilkesinin uygulandığı söylenebilir. Bunun dışında diğer ilkelerden söz edilmez. Öğrenciye görelilik ilkesinde, öğrencinin bedensel, duygusal ve zihinsel yönden düzenli bir biçimde değişmesi, vücut organlarının kendilerinden beklenen görevleri yapabilecek duruma gelmesi yani “gelişim durumu” anlatılır. Burada biyolojik bir değişme söz konusudur. Bu durum, doğrudan yaş ile ilişkili olup, dış çevredeki yaşantılar ve kolaylaştırıcı çalışmalardan etkilenmez. (Fidan ve Erden, 1998). Dolayısıyla, çocuğa kazandırılacak davranışlarda, gelişim durumunun biyolojik, psikolojik ve toplumsal yönlerden tanınması ve ona uygun davranışın kazandırılması gerekir. Kutadgu Bilig'de, “... , ona akıl ulaşacaktır, fakat yaşı gelmedikçe, kalemler yürümez” (293) ifadesi ile anlatılan durumun bu olduğu söylenebilir.

Kutadgu Bilig'de, eğitim durumlarının nasıl düzenleneceği (ya da bir dersi işleme basamakları/bilginin sunuluş biçimi ile ilgili) olarak, “Benden sonra ne yapacağını sana anlatabildiğim kadar söyleyeyim, dinle” (1277) ve “Sana söylediğim sözün adı vasiyettir; bu sözleri unutmama, gönlüne yaz” (1341) gibi vurgularla, konuya karşı “dikkatin çekildiği” söylenebilir.

“Güdüleme” basamağında da, bazı davranışların niçin kazandırıldığı, bu davranışların öğrencilerin ne işine yarayacağı, mutlu ve başarılı olmak için neden gerekli olduğu anlatılarak, öğrenme isteği yaratılmaya çalışılır. Bundan sonra öğrenci, “gözden geçirme” denilen, hedeften/hedef davranışlardan haberdar edilir. Kutadgu Bilig'de “güdüleme” basamağına göre öğütlerin verildiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Örneğin, *Çocuklara fazilet ve bilgi öğretilmeli* (ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler). (1228). Ve devamla, *ona bilgi ve erdem öğret*

(1489), *oğluna kızına bilgi ve edep öğret* (4506), *hangi kul Tanrı'ya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur*(1272), *hayata inanma yel gibi geçer; gafil olma, bu dünyadan çok çabuk göçer-sin*(1274) no'lu beyitler bu niteliktedir. Konular kısmında, özellikle bazı konuların bireye ne kazandıracığı, niçin o konunun öğretilmesinin gerektiği anlatıldığı için, burada tekrar durulmamıştır.

Bundan sonra dersin “geliştirme” denilen bölümünde, etkinlikler sunulur, ünite/konu/konular anlatılır. Kutadgu Bilig’de de belirlenen bir sıraya göre konuların anlatıldığı görülmektedir. Eğitim durumlarında kullanılacak değişkenlerden (pekiştireç, ipucu, dönüt, düzeltme, öğrenci katılımı, öğretmen nitelikleri, sevgi, fiziksel yapı, zaman), öğretim araç ve gereçlerinden, kapanış ve değerlendirmeden (ünitenin/konunun amaçlarının ne derece gerçekleştiğinden) hiç söz edilmemektedir.

Kutadgu Bilig’de, Eğitim durumları ile ilgili görüşler dört bölümde belirtilir. Birinci bölüm, XXI. bab’da “Ay-Toldı’nın Oğlu Öğdülmiş’e Nasihat Verdiğini/Verişini Söyler/Anlatır” adlı bölüm olup, “Eğitim durumlarının nasıl düzenleneceği/ bir dersin işleme basamakları/ bilginin sunuluş biçimi” ile ilgili şu görüşlere yer verilir:

Baba oğlunun yetişmesi için *emek sarf ederse*, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir. (1218). Baba çocuğunu *sıkı bir terbiye altında* yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar. (1219). Eğer onu *sıkı bir terbiye altında* yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes. (1220). Çocuk/oğulun babası âlim ve zeki ise, oğluna daima *sıkı bir terbiye* vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. (1221). Baba çocuğunu *sıkı bir terbiye altına* alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip-büyüyünce, sevinir. (1226). Ey baba, çocuğunu *sıkı terbiye et*; arkandan gelenler sana gülmesinler. (1227). Serbest ve başıboş bırakma, *sıkı tut* ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk *sıkı terbiye altında* bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. (1491). Gerekiirse oğula-kıza acımadan *dayak at*; dayak oğul-kıza bilgi öğretir. (1494). Kimin çocukları *naz içinde yetiştirilirse*, o kimseye ağlamak düşer; keder ona muhadderdir/yazılıdır. (1223).

Yukarıdaki öğütlerde, bilginin sunuluş biçimi ile ilgili basamaklara (dikkat çekme, güdüleme, gözden geçirme, geçiş, geliştirme, kapanış ve değerlendirme) yer verilmez. Diğer bir deyimle, istendik davranışların nasıl kazandırılacağı konusunda, belirtilen basamaklara göre dersin içeriği sunulmaz. Çocukların, sadece sıkı bir terbiye (1218, 1219, 1220, 1221, 1226, 1227, 1491) altında tutulması ve bu sıkı eğitimin aracı olan –gerekirse- “dayak” atılması istenir. (1494). Çünkü “sıkı

bir terbiye” verildiği zaman, çocuk “iyi olarak” yetişecek ve bahtiyar olacaktır. (1491). Sonuçta anne ve baba bu duruma sevinecek ve mutluluk duyacaktır. (1219, 1226). Bir de aksi durum var ki, çocuğa sıkı bir eğitim verecek biri bulunmazsa veya çocuklar naz içinde yetiştirilirse, o çocuk heder olacaktır. (1220). Sonuçta, anne babaya da üzülme, ağlamak düşecektir. (1223).

Baba sıkı bir eğitim vermemenin yanında çocuğunu, başı boş bırakırsa, aşağıdaki durumlar meydana gelecektir: Baba çocuğunu küçüklüğünde *başı boş bırakırsa*, kabahat ve suç çocukta değil, babasındadır. (1224). Oğlu *başı boş dolaşmağa bırakma*; başı boş kalırsa, her tarafa gider ve *yazık olur*. (4509). Serbest ve *başı boş bırakma*, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. (1491). Çocuk başı boş bırakılır, başı boş kalırsa, kötü hareketlerine engel olunmazsa, oğlu suç işleyecek ve her tarafa gidecek, sonuçta bahtiyar olamayacak, yazık olacaktır. Oysa çocukların *iyi veya kötü* olmalarına *anne ve babaları* sebep olur. (1486). Çocukların *tavri, hareketi kötü* ise, o *kötülüğü* baba yapmıştır; çocuğu *iyi olmaktan mahrum* eden odur. (1225). Böyle bir durumda da anne babaya ancak üzülme düşer.

Kutadgu Bilig’de, çocukların “iyi ve güzel” yetişmesi isteniyor. (1228, 1218). İyi yetiştirmenin öncelikli amacı, bireyi her iki dünyada ve daima mesut olmasıdır. (1340,1287, 1289, 1290, 1294, 4506). Çocukları iyi ve güzel yetiştirmek için “emek” sarf edilmelidir. (1218). Sıkı bir terbiye altında yetiştirilmeli (1219, 1220, 1221, 1226, 1227) ve fazilet ile bilgi edep öğretilmeli (1228, 4506), baba de oğlunun yetişmesi için çaba sarf etmelidir. Çünkü bunun başka usulü ve çaresi yoktur. Çocuğu iyi yetiştirmenin getirisi olarak, çocuğun kazançları yanında anne ve baba da sevinecek (1226) ve bundan saadet duyacaktır. (1219). Eğer çocuğu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa (1220), baba da çocuğu küçüklüğünde başı boş bırakırsa (1225, 4509), çocuklar da naz içinde yetiştirilirse (1223), o çocuk heder olacak (1220), arkasından gelenler de gülecek (1227), baba, anne de üzülecektir. Böyle bir durumda, kabahat ve suç çocukta değil, babadadır. Çünkü çocuğa sıkı bir eğitim vermemiş ve onu başı boş bırakmıştır. (1219, 1224). Kayda değer diğer bir husus da, çocukların eğitiminde, eğitim verilen her çocuğun iyi yetişebileceği gibi kesin bir kanı olmadığına, “iyi olarak yetişebilir” denilerek dikkat çekilmektedir. (1218).

İkinci bölüm, Ay-Toldı, hükümdar Kün-Toğdı’ya yazdığı vasiyetnamede (bab XXIII) (Ay-Toldı’nın Hükümdar Kün-Toğdı’ya Vasiyetname Yazışını Anlatır), eğitim ile ilgili şu görüşlere yer verir:

Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur. (1486).Ay-Toldı, hükümdara; eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola sevk et. (1488). Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun.(1489). Tavır ve hareketi makul, muntazam ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi olsun. (1490).

Serbest ve başı boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. (1491).Oğla bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak/başarılı olur. (1493).Gerekirse oğula-kıza acımadan dayak at; dayak oğul kıza bilgi öğretir. (1494). Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz. (1495).Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğretmenliğe küçük yaştan başlanmalıdır. (1822).İnsan küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur. (1823).

Üçüncü bölüm, “Öğdülmiş Odgurmuş’a, Beylere Hizmet Etmenin Usul ve Nizamını Söyler” (bab XLVII), başlıklı bölüm olup, Eğitim durumları /eğitimin nasıl yapılacağı ile ilgili şu görüşlere yer verilir: Beylere hizmet edecek kişilerin, bunlardan biri- çocukken hizmete girer, biri- büyüdükten sonra bu işe intisap eder/bağlanır. (4032). Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir. (4033). İnsan hizmet kapısını açmak isterse, küçük yaşta hizmete başlamalıdır. (4037).

Sarayda hükümdarın da benzer şekilde çocuğu eğitmesi istenmekte ve çocuğun bahtiyar olabilmesi için “sıkı bir terbiye” altında bulundurması gerektiği belirtilmektedir. Gerekirse oğul-kıza acımadan dayak atılmalı (1494), denilmektedir. Bunun yanında, çocuğun gözden uzak bulundurulmaması (1489), serbest ve başı boş bırakılmaması, kötü hareketlerine mani olunması (1491) istenir. Böyle bir eğitim verilirse çocuk, tavır ve hareketleri makul, muntazam ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi biri olacaktır. (1490).

Bilgi ve fazilet öğrenmekle, memlekette mevki sahibi olunacağı (1489), oğulun küçüklükte bilgi öğrenirse hayatta başarılı olacağı (1493), küçüklükte öğrenilen bilgilerin yaşlanıp ölünceye kadar unutulmayacağı (1495), vurgulanarak, sıkı eğitim vermenin yanında öğrenciler isteklendirilmeye/güdülenmeye çalışılır. Sarayda görev yapacak kişilerin, benlik ve gururdan geçebilmeleri için çocukken seçilip yetiştirilmesi önerilir. (4033,4037).

Dördüncü bölüm, “Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler/Anlatır” (bab LXIII), adlı bölüm olup, “Eğitim durumları /eğitimin nasıl yapılacağı” ile ilgili şu görüşlere yer verilir:

Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. (4504). Sütünesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; (oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur). (4505). Oğul kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur. (4506). Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur. (4508). Oğula kız al, kızını ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mes’ud insan (4507). Kızını çabuk evlendir, uzun müddet tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür. (4510). Oğulu başıboş dolaşmağa bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. (4509). Evlenme ile ilgili öğütler, eğitim durumları ile ilgili görülmediğinden ve diğer öğütler, daha önceki bölümlerle ilgili görülüp, işlendiğinden, burada tekrar ele alınmamıştır.

Kutadgu Bilig’de, sunuş yoluyla öğretim stratejisine göre aile eğitimin verildiği, anlatım ve soru cevap öğretim yöntemlerinin kullanıldığı, çocuğa görelik (yaşı gelmeden) öğretim ilkesinin dikkate alındığı, ders işlenirken güdüleme (öğrenilenlerin ne işe yarayacağını anlatıldığı, inandırılmaya çalışıldığı ve böylece öğrenmeye karşı istek uyandırıldığı) yapıldığı, diğer basamaklara yer verilmediği, pekiştirme ve araç/gereç kullanılmadığı görülür. Kapanış ve amaçların ne derece gerçekleştiğinin ölçülmesi olan ders değerlendirilmesinden hiç söz edilmez. Sadece çocukların iyi ve güzel yetişmesi için (1218, 1228), “sıkı bir eğitim/terbiye” verilmesi (1219, 1220, 1221) istenir.

Kutadgu Bilig’de, çocuğu iyi ve güzel yetiştirmek için birçok kez (beş kez) “sıkı bir terbiye altına almak” ifadesine vurgu yapılmaktadır. Bu eğitim anlayışı, “Her türlü eğitim çalışmasını yetke ilkesine dayatan ve çocuğu toplumsal çevrenin kurallarına uymaya zorlayan bir eğitim” anlayışıdır. Bu eğitim anlayışının adı da geleneksel eğitimidir (Öncül, 2000).

d) Sınama Durumları (Ölçme ve Değerlendirme)

Eğitim programlarının son ögesi olup, hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını, ulaşıldıysa ne derece ulaşıldığını gösterir. Diğer bir deyimle, eğitimin nicelik ve niteliği ile denetimi üzerinde durur. Sınama durumları sonucu elde edilen bulgular, öğrencilere hedeflere ulaşma dereceleri, öğretmenlere ise gerçekleştirdikleri öğretim faaliyetlerinin etkililiği hakkında bilgiler verir. Böylece eğitim sürecinin ürünü değerlendirilerek, görülen aksaklıklar giderilir veya giderilmeye çalışılır (Fidan ve Erden, 1998; Erden, 1998).

Kutadgu Bilig’de öğretimin, derslerin, programın doğrudan değerlendirilmesi ile ilgili öğütlere yer verilmez. Ancak, “Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret, ...” (4508) ifadesinin, amaçları yüzde 75 veya üzeri gerçekleştirmeye yönelik, “Tam Öğrenme” ölçütünü (Bloom, 1988)“yeterli” kabul ettiği söylenebilir. Günümüzde de, gelişmiş ülkelerin başarı ölçütü bu değerdir.

6) Çevre:

Okulun yakından ilişki içinde bulunduğu grup ve kurumlar, okulun çevresini oluşturur. Okul, toplumdaki bireylerin eğitilmesi işini üstlendiği için, birçok grup ve kurum, okullarda gerçekleştirilen çalışmalarla ilgilenir ve bu çalışmaları denetler. Bunların en etkilileri, veliler, okul aile birliği, işverenler ve basındır. Çevrenin, okul üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak bir baskı ve denetleme gücü vardır. Veliler, okul ile ailedeki eğitimin tutarlı olmasında ve amaçlarına ulaşmasında önemli bir rol oynar.

Okul çevresindeki grupların beklentileri ile okulda yer alan çalışmalar ve okulun amaçları arasında bir denge kurulduğu zaman, bu gruplar okula destek olabilir ve eğitimin niteliğini olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, çatışma çıkmaması için, çevre ile iyi bir iletişim kurulması ve çevrenin aydınlatılması gerekir (Fidan ve Erden 1998; Erden, 1998).

Kutadgu Bilig’de, çevre ve çevre ile ilişkiler hakkında, verilen bilgiler şöyle belirtilmektedir:

Baba çocuğunu küçüklüğünde başı boş bırakırsa, kabahat ve suç çocukta değil, babadadır. (1224).Çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur. (1225).Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkandan gelenler sana gülmesinler. (1227).Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar. (1297).Senden dileğim şudur: Ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabani bir diken gibi olur. (1484).Çocukların iyi ve kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur. (1486).Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun.(1489).Serbest ve başıboş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. (1491). Oğlu başıboş do-laşmağa bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. (4509).

Kutadgu Bilig’de çevrenin, sadece olumsuz etkilerinden bahsedilir ve çocuğun çevreden olumsuz etkilenmesinin en büyük sorumluları olarak baba/baba yerindeki kişi ve anne gösterilir. (1224, 1227,

1486, 1484, 1489, 1491, 4509). Çünkü baba çocuğu engellememiştir. (1224). Çevrenin olumsuz etkilerinden korunmak için yapılması gereken temel iş, çocuğu başıboş bırakmamak (1224), onu kendinden uzaklaştırmamak, gözetim ve denetim altında tutmaktır. (1484). Çünkü ana baba çocuğu başıboş bırakırsa, çocuk iyiyi kötüyü ayırt edemeyecek, sonucun ne olacağını bilemeyecek ve olumsuz davranışları benimseyecektir. Böylece sonunda yabancı bir diken gibi (1484) olacak ve arkadan gelenler babayla alay edecekler, ona güleceklerdir. (1227). Bu duruma düşmemek için oğul serbest, başıboş bırakılmamalı (1224, 1491, 4509), gözden irak tutulmamalı (1489), kendinden uzaklaştırılmamalı (1484), kötü hareketlerine mani olunmalı (1491), gözetim ve denetim alıntıda bulundurulup, ona fazilet ve bilgi öğretilmelidir. (1489). Çocuğu çevrenin olumsuz etkilerinden koruma görevi, baba, anne veya aileye düşmekte olup, birey de kötü arkadaşlardan uzak durmalıdır. Aksi hâlde onlardan kötülük, zarar görecektir. (1297).

Sonuç

Bu çalışmada Kutadgu Bilig’i, sadece bir siyasetname olarak değerlendirilmenin doğru olmadığı düşüncesinden hareket edildi. Dolayısıyla Kutadgu Bilig, “eğitim” ile ilgili konuları da içerdiğinden Türk Eğitim Tarihi çerçevesinde “çocuk eğitimi” ile sınırlandırıldı ve “eğitimin temel öğeleri” bakımından çözümlendi. Ancak eser sadece çözümlemeye yetinilmeyip, söz konusu çerçevede bütüncül bir yapılandırılmaya da tabi tutuldu.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig’in;

İnsanları her iki dünyada mutlu etmeyi amaçladığı,

İnsanın her iki dünyada mutlu olabilmesi için temel aracın eğitim olduğu ve oluşturulan ana direklerden biri olarak “çocukları okutma, dinleme ve okumakla bilgi edinmeyi” öngördüğü,

Mutlu olmak için; doğru-dürüst, uslu-başlı olunması, kimseye zulüm yapılmaması, iyilik yapılması, hayâ sahibi ve yumuşak huylu olması gerektiği,

Olumsuzluklar karşısında isyan edilmemesi, iyilik ve kötülüğün Tanrı hükmü olarak bilinmesi ve ölüme hazır olunması gerektiği,

Ayrıca Kutadgu Bilig’in özellikle öğrenim ve eğitim çağında bulunan gençliğe faydalı olmasının Yusuf Has Hacib’in başlıca amacı olduğu, bu nedenle Kutadgu Bilig’in Türk Eğitim Tarihinde önemli bir yer tuttuğu,

Ailede yapılan, aile eğitiminin esas olduğu, ailenin yaptığı eğitimin, sevgi ağırlıklı olması dolayısıyla hiçbir kişi ve kurumun yapamayacağı,

Çocukları özellikle babanın eğitmesi, çocukların topluma faydalı birer kişi olarak yetiştirmesi, çocukların başı boş bırakılmaması, sıkı denetimli bir eğitim yapılması, gerekirse oğul kıza dayak atılması, eğitime zamanı gelince ve küçük yaşta başlanması gerektiği,

Çevrenin eğitime etki, özellikle olumsuz etki yapacağı, örgün (formel) eğitimden hiç söz edilmediği, formel eğitimin yerini de informal ve aile eğitiminin aldığı, üstün yetenekli çocukların küçük yaşlardan itibaren fark edilmesi ve eğitilmesi gerektiği,

Eğitimin hedefleri olarak değerlerin mevcut olduğu, idealize edilmiş insan tipinin yetiştirilmeye çalışıldığı,

Ailede yapılan eğitimin, toplumsal kurumları ve inançları benimseme, sayma ve tutma eğiliminde olup, yetke ilkesine dayandığı, çocuğu toplumsal çevrenin kurallarına uymaya zorlayan “geleneksel eğitim” anlayışı olduğu,

Sarayda yapılan eğitimin; çıraklık ve meslek eğitimi gibi iş içinde gösterilerek yapıldığı, “hoşgörülü ve sabırlı”, “sevecen ve anlayışlı olduğu”, “katılımcı öğretim ortamının düzenlendiği”, “çocukların gelişimlerinin izlendiği”, “cesaretlendirici ve destekleyici olduğu”, “başarının değerlendirildiği” ve çocuklardan “yüksek başarı beklentisi” içinde bulunduğu, kalıtsal/genetik durumlardan kaynaklanan arızaların düzeltilemeyeceği, dolayısıyla bu sorunların ölüme kadar süreceğinin vurgulandığı görüldü.

Kutadgu Bilig, daha birçok yönden incelenmeye aday bir kültür mirası olarak kütüphane raflarında ilgili araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul 1993.
_____, *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul 2001.
Arat, Reşid Rahmeti; *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara 1988.
_____, *Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi*, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı, S. 98, s. 70-90, Yıl. IX, Aralık 1970, Ankara.
_____, *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara 1979.
Arsanoğlu, İbrahim; *Kutadgu Bilig'de Eğitim Bilim ve Akıl*, Yeni Forum, Aralık 1996.
Baltacı, Cahid; *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005.
Benjamin, S. Bloom; *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*, (çev. Durmuş Ali Özçelik). Ankara 1988.

- Binarak, Naile; *Kutadgu Bilig'de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı, S. 98, s. 174-178, Yıl. IX, Aralık 1970, Ankara.
- Binbaşoğlu, Cavit; *Eğitime Giriş*, Ankara, 1988.
- Büyükdüvenci, Sabri; *Kutadgu Bilig'de Eğitim Mesajı*, Türk Yurdu, Nisan, s. 46-48, Ankara 1991.
- Büyükkaragöz, S. Savaş; *Program Geliştirme "Kaynak Metinler"*, Konya 1997.
- Çağatay, Saadet; *Kutadgu Bilig'de Öğdülmiş*, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı, S. 98, s. 95-111, Yıl. IX, Aralık 1970, Ankara.
- Çağbayır, Yaşar; *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*, Ankara 2003.
- Çağırın, Levent; *Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Öğretim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.
- Çilenti, Kamran; *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, 1988.
- Dilaçar, Agop; *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara 1995.
- Dönmez, Süleyman; *Keşfedilmeyi Bekleyen Medeniyet*, Ankara, 2015.
- Emiroğlu, Selim; *Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi*, Turkish Studies. Volume 7/1, p. 1027-1041, Winter 2012. Turkey.
- Erden, Münire; *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, İstanbul 1988.
- Ertürk, Selahattin; *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara 1982.
- Fidan, Nurettin/Münire Erden; *Eğitime Giriş*, İstanbul 1998.
- Karamanloğlu, Ali Fehmi; *Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair*, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı, S. 98, s. 127-131, Yıl. IX, Aralık 1970, Ankara.
- Kocasavaş, Yıldız; *Kutadgu Bilig'de Eğitim-Öğretim Anlayışı*, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 2, s. 53-66, İstanbul 2006.
- Kükten, Gülnihal; *Orta Çağda Eğitim Felsefesi*, İstanbul 2001.
- Öncül, Remzi; *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, MEB Yayını, İstanbul 2000.
- Özcan, Ali Osman; *Kutadgu Bilig'de Eğitim Anlayışı*, Türk Yurdu, c. 9, s. 31-37, Temmuz 1988.
- Öztürk, Cemil (Editör); *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2005.
- Sönmez, Selami; *"Kutadgu Bilig'de Sosyopedagojik ve Siyasal Söylem Adlı Eser Münasebetiyle."* A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 24, s. 267-278, Erzurum 2004.
- Sönmez, Veysel; *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara 2011.
- _____, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara 2000.
- Şişman, Mehmet; *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara 2010.
- TDK. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara, 1974.
- Tekin, Halil; *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara 2004.
- Ülkütaşır, M. Şakir; *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma*, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Sayısı, S. 98, s. 91-94, Yıl. IX, Aralık 1970 Ankara.
- Varış, Fatma; *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara, 1978.
- Yurdaydın, Hüseyin; *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara, 1988.
- Yusuf Has Hacib; *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat). İstanbul 2008.
- Yusuf Has Hacib (çev. Fikri Silahdaroglu), *Günümüz Türkçesi İle Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara 1996.